

SAAREMAA KEEL JA KIRJAKEEL

KÄSIRAAMAT KIRJAKEELE OMANDAMISEKS
SAAREMAALASTELE

Kokku säädnud

Joh. Aawik.

Saaremaa „KULTUURKAPITALI“ kirjastus

1923.

A-21530 π

KEELELISE UUENDUSE KIRJASTIK NR. 41.

SAAREMAA KEEL JA KIRJAKEEL

KÄSIRAAMAT KIRJAKEELE OMANDAMISEKS
SAAREMAALASTELE

Kokku säädnud **Joh. Aawik**

Puhast kirjakeelt ei kõnelda kusagil,
see tuleb igal pool alles õppida.

~~1A~~

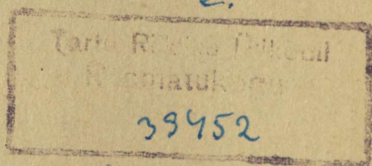
13080

Saaremaa „KULTUURKAPITALI“ kirjastus.

1923.

T. Liiv'i trükk, Kuresaares.

2.

L1439716X

~~ARHIIVKOGU~~

Eessõna.

(Selle kirjatöö otstarwe on olla tegelikuks käsiraamatuks igale saaremaalasele, kes tahab õppida Eesti kirjakeelt õigemini ja puhtamini kirjutama ja kõnelema, seega et teadlikuks saab neist wigadest, mida Saaremaal kirjakeele wastu rohkem wõi vähem tehakse kohaliku, koduse keelemurde mõjul, ja neist siis püüab wabaneda.) Selle puht-tegeliku sihiga seletubki käesolewas raamatus tarwitatud¹⁾ süsteem ja meetod; loodetawasti see teeb ta ka koolidele kohaseks õppeabinõuks.

Waja tähendada, et mitte iga ses raamatus saaremaaliseks märgitud keelend ole ühine kogu Saaremaa rahwale; mitmed neist on omased ainult ühele osale, wahel üsna wäikselegi, Saaremaa murretest. Antud aga on need keelendid siiski, seks et ka kitsama murdepiirkonna inimesed wõiksid saada teadlikuks sellest, mis nende kõnekeeles on ebakirjakeelist ja ümberõpitawat. Teiselt poolt ärgu otsitagu siit kõiki Saaremaa murrete iseärasusi ega nõutagu selt kui tegelikult käsiraamatult seda täielisust ning süsteemi, mis peab olema teaduslikul murdeuurimisel, mis Saaremaa keele üle alles tuleb kirjutada.

Selle puhul on kohane nii palju tähendada, et Saaremaal, wastuoksa mannermaalaste keskel walitsewale eksiarwamisele, ei ole ole-

1) Ses raamatus ei oleks otstarbekohane tarwitada keeleuudusi (y, —tet, —nd jne.), sest et see segadust teeks neile, kes weel harilikkugi kirjakeelt hästi ei tunne, mida nad siit alles tahawad õppida. Siiski, kus seks wähegi juhust, mainitakse ja soowitakse uuendusi; ja see asjaolu õigustas käesolewa raamatugi wõtmise „Keelelise uuenduse kirjastiku“ seeriasse.

mas mingit keelemurde ühtlust, waid siin on kaks tunduvalt lahkuminewat murdeala, nimelt L ä ä n e - S a a r e m a a keel (Karja, Mustjala, Kaarma, Püha, eriti Kärla, Kihelkonna, Anseküla ja Jamaja kihelkond ja ka Kuresaare linn) ja I d a - S a a r e m a a keel (Waljala, Jaani, eriti Põide ja Muhu), mis mõnes tähtsas üldjoones on üksteisele teatawas mõttes otse wastandlikud. Sest kuna läänepoolses osas on aa, ää, koguni ee, (seered, pee, peel, teedma, nii Kärldal, Kihelkonnal, Ansekülas, Jamajas) ja õ asemel ö, on ida pool pea, peal, koguni reakima, seared, moa, soab, koa (nii Põidel) ja paiguti weel õ (Põidel, Muhus); samuti läänes „ma haka, ooda, tõmma“, idas „ma hakka, oota, tõmba“ jne.

Üldiselt aga kuulub Saaremaa keel Eesti põhja-lääne murrete hulka ja on seega sugulane Läänemaa (ka Hiiu), Lääne-Harjumaa (ühes Tallinnaga) ja Pärnumaa keelega, mille ühiseks tundemärgiks wõiks pidada tugewapainelist seesütlewat (jalgas, haudas, jne., kirjakeeles: jalas, hauas), tugewapainelist olewiku mitmuse kolmat isikut, näit. „nad tahtwad, lugewad“ jne. (kirjakeeles: nad tahawat, loewad), kontraheeritud tüwelistel werbidel tugewapainelist nud-partitsiipi ja mitmuse käskkõne, näit. „ärkanud, ärkage“ (kirjakeeles: ärganud, ärgake¹⁾).

Üks Eesti waimlise kultuuri ülesandeist on Eesti keele arendamine, mille alla kuulub ka ühtlase ja ühise haritud kirjakeele omandamine ja tarwitama-õppimine kogu rahwa poolt. See sün-

1) Üldse on Eestis kaks suurt murdeala (mis muidugi oma korda jagunewad suureks hulgaks murdeiks ja alamurdeiks): 1. Lõuna-Eesti (terwe Wõrumaa ja Petseri, lõunapoolne osa Tartu- ja Wiljandimaad Wõrtsjärwe põhjapoolse otsani, Pärnumaa lõunapoolne sopp); Põhja-Eesti (kogu muu Eestimaa), mil oma korda kaks suurt jaotust: põhja-lääne ja ida-lääne keel. Kõigi nende wahel on muidugi wahe- ja üleminekurdeid.

nib kohaliku murrauklise kõnewiisi ja iseärasuste mahajätmise ja kirjakeele omandamise teel. Eriti meil saaremaalasil tuleks see kirjakeele õppimine agarasti käsile wõtta, sest et Saaremaa keel oma iseärasustega, muude seas õ hääliku peaaeguse puudumisega mannermaalasile terawalt kõrwu torkab.

Kergem on muidugi kirjutades loobuda kohalikust murdest ja kirjakeelt tarwitada, palju raskem on seda teha oma igapäewases kõnekeeles, mille keeleline tegewus sünnib ebateadlikult, masinlikult, sügawale juurdunud harjumuste järele, mida ümbruses kuuldaw kõnekeel ühtlugu on kõwendamas. Seepärast järsku täielist kirjakeelt kõnelema hakata, seda muidugi kohe ei saa, waid selle poole tuleb wähehaawal püüda. Kõnekeelega pärast pääasjalikult ongi ses raamatus esitatud nii mitmedki murdeiseärasused, sest kes wähegi tunneb kirjakeelt, ei lange neisse enam kirjutades, küll aga kõnekeeles. Kuid katsutagu neist ka kõnekeeles wabaneda. Hääl tahtmisel wõib siin paljugi ära teha.

Lõpuks weel paar wäikest seletust raamatu tarwitajaile: kui mingi reegli wõi wäite näite järel ei ole „jne.“, siis tähendab see, et pääle antud näidete muid sõnu wõi worme enam ei ole selle nähtuse kohta; teiseks, näituslauseis ei enamasti ole kõiki sõnu Saaremaa keele wormides antud, waid harilikult ainult see sõna wõi worm, mille pärast lause toodi; muud sõnad on seega sagedasti kirjakeelsel kujul, sest, peetagu silmas, käesolewa raamatu pääeesmärk pole mitte Saaremaa keelt, waid saaremaalasile kirjakeelt õpetada. Seepärast on ka alg-h Saaremaa keele näiteis harilikult ortograafiliselt jäetud, ehk küll seda sääl niisama wähe hääldatakse kui suuremalt osalt man-

nermaalgi, wäljaarwatud siiski Saaremaal Kihelkonna murdes, kus seda aga siis jälle ülealuselt tarwitatakse, „hõnnis, haustama“ ja m. m.

Tärnike (*) saaremaakeelse wormi järel tähendab, et worm esineb kitsal alal, wõi on haruldane, wõi kadumas, ainult wanemate inimeste keeles; * kirjakeelse wormi järele tähendab, et see alles uuenduslik; (J) Saaremaakeelse wormi järele tähendab, et see esineb ainult idapoolses keeles.

Häälikulised (foneetilised) erinevused.

Kummaski erisugused häälikud (wokaalid wõi konsonandid.)

Saaremaal :

ä: äi, äga¹⁾, änam
 ähk, ät
 täma, täda, nämad
 wädama, wäätakse
 ä: ägaüks, äga kord
 e: egaüks, mette
 kerp, kerst, kerwes
 kohwe, külemit
 suwe (nimetaw)
 i: kiha, lind(a)ma*
 esimine, jooniga
 petroolium
 koirad, laiwad, waindlane
 kaibama, lainama jne.

Aga siiski ka kirjakeeles : laine, kaine, naisterahwas, painama, painduma, laimama.

Kirjakeeles harilikult „aed“, aga mõned soowitawad ka „aid“ (nagu Saaremaal).

i: piha
 i: kidi, kidistama
 i: uks on lukkis
 tori
 mäng, omastaw : mängi
 e: keik, keige, nenda
 eli, leikama
 ö: kölk, köiser
 töstament
 ole sa s ö n n i sääl

Kirjakeeles :

e: ei, ega, enam
 ehk, et
 tema, teda, nemad
 wedama, weetakse
 i: igaüks, iga kord
 i: igaüks, mitte
 kirp, kirst, kirwes
 kohwi, külimit
 suwi (aga omastaw: suwe)
 e: keha, lendama
 esimene, jooniga
 petrooleum
 koerad, laewad, waenlane
 kaebama, laenama jne.

ä: pähe
 õ: kōdi, kōdistama (ehk :
 kōditama)
 u: lukus
 toru
 mäng, omastaw : mängu
 õ: kōik kōige, nōnda
 õli, lõikama
 e: kelk, keiser
 testament
 . . senni

1) Ka „aga“ on mõnedel „ega“ tähenduses, nimelt niisugusel kohal kui lauses „aga ta tule“, kuna aga kirjakeelne on „ega ta tule“.

ö: sõnna jää sa sõnniks sõnna	i: sinna . . . senniks sinna
ö: õige mõte, röösk, pöösas jne.	õ: õige mõte, röösk, põõsas) jne. (õ üle waata pike-malt lhk. 15.
a: tada, param, kõwam	e: teda, parem, kõwem. Ka sõnadest „arg, wisa“ peaks õigusepoolest olema : arem, wisem
a: mängab männa kábaga	i: mängib männi kábiga
a: õhta, põllal kauda	u: õhtu, põllul kaudu
a: parand	õ: põrand
a: majal (= teises kohas)	u: mujal
ü: mütu, püme, püsut, süld; see on ta pöus (õigusepoolest püus)	i: mitu, pime, pisut sild; see on ta pihus (ehk : peos)
i: riipama, piilijahu	ü: rüüpama, püülijahu
o: lattorn	e: latern
o: ojuma, podi, kommel kohe(s) sa lähed ?	u: ujuma, pudi, kummel kuhu sa lähed ?
u: uhakad, luhakas, kuhad wutter	o: ohakad, lohakas, kohad wooder
u: luhki, luhkuma	õ: lõhki, lõhkuma
u: sulud (sõnast, sulg) purjud, purjutama	e: suled purjed, purjetama.

M ä r k u s : tähenduses „jooma“ on ka kirjakeeles purjutama. Seega : laew purjetab, aga : joodik purjutab.

u: kaapsud seesammu	a: kapsad (see)sama
ää: kääd, määd, sõjawäed päaw nääd, näeb, näeme jne. jäetakse, äi jääta, jääti, jäätud	äe: käed, mäed, sõjawäed päew näed, näeb, näeme jne. jäetakse, ei jäeta jäetud.

Aga ää ka kirjakeeles : jääma, jääb, jäänud (mitte :
jäema, jäeb, jäenud)

säätud	säetud*, seatud
ää: täadma	ea: teadma
ee: pee, peel, seered.	ää: pää, pääl, sääred

Järgmises wiies sõnas on kirjakeeles ää ja ea wan-
kuw : hää — hea, pää — pea, — pääl — peal, sääl — seal,
säädma* — seadma, säädus* — seadus. Mõned tarwita-
wad ää, teised ea.¹⁾

Kuresaare aguli Tori keelena on tuttaw ja pilgatud
ä, ö, ü, asemel e, i : „sea wegi leks ile Diina jee“ (sõjawägi
läks üle Düüna jää wõi jõe)

öö: sööd (on ahjus)	õe: söed
ahi kööb	ahi köeb
wikati lööd (sõnast lüsi)	löed
öö: nõöl, sööl, töösti	õe: nõel, sõel, tõesti
ta tuli oma ööga	oma õega
jööd	jõed
ta pöüb seda haigust	põeb

Üldse, kui nimetawas käändes olew konsonant (umb-
häälik) on wahelt kadunud, on niisugusel korral kirjakeeles
äe, öe, õe : wägi — wäe, süsi — söe, õde — õe jne.

au: kaub, kautab	ao: kaob, kaotab
lautab, waud	laotab, waod
eu: teutab, teud	eo: teotab, teod
äu: jäutab, jäud	äo: jäotab, jäod (ka: jaotab jaod)

näud	näod
öü: löuke töutab	õo: lõoke tõotab

Samuti: teise silbi u läheb o-ks, kui wahekonsonant
kadunud : kaduma — kaob, laduma — laotab, nägu — näo.
ae, oe: klaes, praed, paet aa, oo: klaas, praad, paat

1) Ida-Saaremaa murdes (Pöidel, Muhus) on ää asemel ea :
reakima, ja samuti aa asemel oa : moa soab, mis aga noorema
rahwa keelest kadumas,

saen (sõiduriist)
koel, loes, moed, roes
ei: meiste, meisterahwas,
e: petab (tähendus: war-
[jab ¹⁾)

aj: aja ääres

oj: ta hojab

ui: kuie aasta eest
ta ehitas uie maja

öi: köiser

ei: leikama

üi: nüid, müüma, püüdma jne.

au: sau, sauega

ew: ma äi lewa
lewa jahu

öw: map jõwa änam mette

aaw: haawid (kalad)

ääw: kõige täawega

öow: köowed, pöowad

u: rasu, tõru,²⁾ kõru
suure kasuga mees

juuse karu

puu ladu

kaju (ka : kao)

i: tali, küli, järi

pili, piline

b: tarbis, harba*

g: sajab (saab) rage

l: kolter

m: kärmes, kärmsed

t: kut

saan

koel, loos, mood roos

ee: meeste, meesterahwas,

ei: peidab

ai: aia ääres (sõnast aed)

aga sõnast: aeg — aja

oi: hoiab

uu: kuue aasta

uue maja

ei: keiser

õi: lõikama

üü: nüüd, müüma, püüdma
[jne.

ai: sawi, sawiga

ei ew: ma ei leia
leiwa jahu

õu: ma ei jõua enam

aw, au: hawid hauid* (sõ-
[nast haug)

äi: kõige täiega

öi: köied, pöiad

w: rasw, tõrw, kõrw

suure kaswuga

juukse karw

puu latw

kaew

w: talw, külw, järw

pilw, pilwine

w: tarwis, harwa

h: sajab rahet

r: korter

b: kärbes, kärbsed

l: kui

1) „peitma“ tähenduses ka „petatama“; 2) muidugi „tamme-
tõru“ on ka kirjakeeles „tõru“.

sedawiiti	s: seda wiisi
ss: kesse, misse	ll: kelle mille
sh: kirshid, shink, shirm, mashin, kaloshid, tshum- madan, shahtel shan- darm, inshener (lin- laste keeles)	s: kirsid, sink, sirm, masin, kalossid, sum- madan, sahtel, sandarm, insener.

Muudes sõnades püsib kirjakeeles wõõrakeelne sh.

Erinewus hääliku pikkuses ja lühiduses.

Saaremaal pikk häälik :	Kirjakeeles lühike :
(hobuse) määra, räästas (lind)	mära, rästas
naagu, kaapsud ukse läaw, läawel, mäaletama, hääwitama, huu- [witama, ¹)	nagu, kapsad ukse läwi, läwel mäletama, häwitama, huwi- [tama
piigistama, käägistama, noorskama hoome mool, sool, taal moole, soole, taale moo, soo seesammu, säälsammus himmu, kuningas papper wassikas, massin wissata, wissake ta käsib luuawarss, tõrss, kõrss põrssad	pigistama, kägistama norskama homme mul, sul, tal mulle, sulle, talle mu, su sama, samas himu, kuningas paber wasikas, masin wisata, wisake ta käsib (ehk : käseb) wars, tõrs, kõrs põrsad aga : hobuse warss ööse (öösi)
öösse.	

1) Üldse, vähem tuntud kirjakeelseis sõnades ollakse kalduw lühikest wokaali (esimeses silbis) pikaks wenitama : waarustama, waarustus, koosolekut aawama (s. o. awama) jne.

Saaremaal lühike häälik:
sojad ilmad, läks sojaks
soem, soendama, rojane
tüdar, rugid
ole waid
Talina

Kirjakeeles pikk:
soojad ilmad, läks soojaks
soojem, soojenema, roojane
tütar, rukkid
ole wait
Tallinna

Mõned räägiwad koguni
tumm (omastaw: tumme)
näituseks: pähke tumm
hoome homingu
wutter
(läks) külase, majase, sada-
[mase jne.

„Esti“ („Eesti“ asemel)
tuum (omastaw: tuuma)
pähkla tuum
homme hommiku
wooder
külasse, majasse, sada-
[masse jne.

Ülearused häälikud Saaremaa keeles.

-a, -e, -i, -u: (see) koka, peene, rōõske, talwe, taimes, seenes, kapi, tooli, kellu.

(see) kokk, peen, rōõsk
talw, taim, seen, kapp, tool,
kell

Lõppwokaal ilmub ainult genetiivis (omastawas): (selle) koka, peene, rōõsa, talwe, taime, seene, kapi, tooli. Sõnast „kell“ on omastaw „kella“.

-gid (-kid): midagid, kedagid, sedagid, map tulegid, ta polnudki jne.

-gi (-ki): midagi, kedagi, sedagi, ma ei tulegi, ta ei olnudki (polnudki) [jne.

-d: seda wanad onu(d)
oled sa moo emad näind.

seda wana onu
kas oled mu ema näind.

Selle kohta waata pikemalt alamal: „Morfoloogia“ osakonnas ainsuse osastawa puhul.

j: nähja, tehja, kõhja
kahjatseb, nühjab

näha, teha, kõha
kahetseb, nühib

d: kindi	kinni
.s: kumps ¹⁾ on parem seenes, päiges kedas, midas kohes sa lähed	kumb on parem seen, päike keda, mida kuhu sa lähed
t: umbest, edetsi, tagatsi purtskab, purtskaew pitk ²⁾	umbes, edasi (edesi), tagasi purskab, purskkaew pikk
w: wōlw (ümberkeerlew poom, pulk)	wōll Aga: lae wōlw
sh: shpekk, shnaps, shpiiri- tus, shprintsima (mõnede linlaste keeles) jne.	pekk, piiritus, naps, pritsima

Siia kuulub lõpuks ka d wõi t wahehäälikuna niisugustes wormides kui „waindlane, kergemeeltsed, kuultsad“ jne., kuna kirjakeeles on „waenlane, kergemeelsed, kuulsad“.

Puuduwad häälikud Saaremaa keele wormides.

(wõrreldes kirjakeelistega)

kolne, wilne	kollane, willane
ampsest ajast	ammusest (ehk ammust) [ajast]
task (omastaw : tasu)	tasku (omast. ka : tasku)
-st: kangest, tugewast, hirmsast, kergest (adwer- [bina) jne.	-sti: kangesti, tugewasti, hirmsasti, kergesti jne.
(i): paltu	palitu
(j): saab wihma (J)	saab wihma
ta aab sel aal loomi (J)	ta ajab sel ajal loomi

1) See lõpp -s on arwatawasti sama kui sõndes „ons, olis“ (kas on, kas oli) ja on kujunend ühenduses endise küsimusliitiga.

2) Õigusepoolest on kahju, et kirjakeeles endise „pitka“ asemel (mis oli wanemas kirjakeeles) on tarwitama hakatud wormi „pikk“. Endise tk muutmise kk-ks on Lõuna-Eesti (Tartu, Wõru) keelele omane nähtus, kus öeldakse „sökkuma“ (—sõtsuma). See pärast oleks hää, kui endise „pitka“ saaks tagasi tuua kirjakeele.

kepi naal (J)

(d): moll

nee

ää ole nii kae (J)

(h): sukkur

(k): juused, käised

jooseb, joosis, joosma

katti

urgid

(n) ~~ti~~ si

ma tule, ma oli jne.

seemed

(s): see on ta kää

haigut, õigut jne.

(w): okk, ooletama

öö ööl

täna on pala pää

teris, piline

sui, tui, tali, küli

w asemel u w. lk. 10.

kepi najal

mold (omastaw; molli)

need

kade

suhkur

juuksed, käiksed (aga: juuste, käiste, sest et järgneb -t)

jookseb, jooksis, jooksmata (aga: joosta, sest et järg-

[neb t)

katki

kurgid

siin

ma tulen, ma olin jne.

seemned

see on ta käes

haigust, õigust

wokk, wooletama (lõikuma, nikerdama)

wöö wööl

palaw päew

terwis, pilwine

suwi, tuwi, talw, külw.

Wormid „sui, tui, tali, küli“ on kirjakeeles ainult luuletustes lubatawad.

Puuduwa õ ja muljeerumise üle waata alamal sellekohastes eraldi-päätükkides.

Lühenemised ja muud suuremad erineused.

ää

eetsi

eetsipidi

teibul

miuke, mihuke

ära

edasi (ehk : edesi)

edaspidi (ehk : edespidi)

teinepool, teispool *

missugune, milline *

mõhuke, mõhuke	missugune, mäherdune
neike, neuke, nehuke } nõuke nõhuke }	niisugune
seike, sehike, seuke, sehune } sõuke, sõhuke } sedine	{ seesugune { säärane, säherdune,

Familiaarselt ja põlglikult võib ka kirjakeeles olla „nihuke“ „sihuke“.

peel	peegel
üiges	iwa, jüwa
ide	idu
poomwill	puuwill
pailu	palju
sehes, sihes	sees
hiljaku	hiljuti
kahekesta	kahekesi
is em	ligem, lähem
äkist	äkki, äkitselt

Muud lühendused ja erinevused leiduvad osakon-
dades „Sõnade muutmine“ ja „Sõnad“.

Saaremaal puuduv õ.

Selle asemel on Saaremaal õ	Kirjakeeles õ
õ: kõik, õige, töösti tõsi, wõttis, sõi, wõi, röösk, wöö- ras jne.	õ: kõik, õige, tõesti tõsi, wõttis, sõi, wõi, röösk, wöö- ras jne.

Saaremaal, väljaarvatud ühes osas Põide kihelkonda, ja ka Muhus¹⁾, ei üldse osata õ-d hääldata, waid öeldakse selle asemel õ. See õ puudumine ja selle asemel õ tar-
witamine on pääle mõnede muude keeleliste iseärasuste
nagu sõna „kut“ (pro kui) see asjaolu, mis saaremaalase

1) Järelikult on ebaõige ja ebatäpikäalne see [mannermaa-
laste waade, et Saaremaal keegi ei oska õ-d hääldata. Nende
ridade kirjutaja on ise saaremaalane ja oskab lapsest saadik õ-d
hääldata, sest et ta pärit on Põidelt, kus õ weel olemas.

mannermaalaste seas kohe ta keelest ära annab. See saarlase õ wõib teha koguni natuke niisuguse mulje, nagu ei oldaks sündind eestlane, waid pigem mingi pool-kadaklik linnaelanik. Seepärast iga saarlane, kes tahab kirjakeelt kõnelda ja oma Saaremaa keelega mannermaalasele mitte kõrwu torgata, peaks õppima õ-d hääldama ja seda õiges kohas tarwitama. Õ asemel õ ütlemine on teatawaks hääldamise puuduseks awalikule kõnemehele, jutlustajale, eriti ilulugejale (deklamaatorile) ja näitlejale wäljaspool Saaremaad.

Kuidas õ-d hääldada? —

Õ hääldatakse peaaegu nagu Wene ѱ, (seepärast kirjutataksegi Wene nimedes ѱ Eesti õ-ga wõi õi-ga, näit. Dawõidow). Siiski on õ enam e poole kalduw, kuna Wene ѱ enam i-poole. Õ-d hääldades ei säeta huuli torusse nagu õ juures, waid huuled püsiwad peaaegu nagu e hääldamisel, ainult keel tõmmatakse tahapoole (peaaegu nagu Wene ѱ hääldamisel.) Kõige parem on seda õ-d õigesti hääldawate isikute kõnes tähele panna ja järele harjutada.

Õ kohta sobib weel seda tähendada, et saaremaalased, ehk nad küll kõneldes õ ei häälda, ometi seda kirjases enamasti üsna õieti oskawad tarwitada, see on, kirjas õ ja õ wahel wahet teewad. See tuleb sellest, et saaremaalased lühikese õ peawad õ-ks, sest Saaremaa lühike (I ja II wälte) õ läheb pikast (III wälte õõ-st) tunduwalt lahku: lühike õ on lahtisem, ülipikk kinnisem ja ü poole kalduwam¹⁾

1) Üldse Saaremaa keeles on teraw wahel teise wälte (pika) ee, oo, õõ ja kolmanda wälte (ülipika) ee, oo, ja õõ wahel, ilma et see wahel siiski nii kaugele läheks kui lõuna murdeis, kus kolmanda wälte ee on läinud peaaegu ii-ks, oo peaaegu uu-ks, õõ peaaegu üü-ks. Saaremaa kolmanda wälte ee, oo ja oo on minu arwates kõige normaalsemad, olles parajalt kinnisemad ja i, u ja ü poole kalduwad; nende hääldamine tuleks seepärast määrata teeskujuliseks. Selle puhul lisatagu, et Saaremaa lääne murdes esineb teises wältes kolmanda wälte kõlaline ee: meele, keeled jne.

K u s t a r w i t a d a ö - d ?

Mitte igat Saaremaa ö-d ei tule õ-ks hääldada, küll aga suurem hulk, sest ö-d on Eesti keeles rohkem kui õ-d. Üldiselt võib ütelda, et lühikese (ühekordse) Saaremaa ö-le kirjakeeles enamasti wastab õ. Siiski ka kirjakeeles on paarkümmend sõna, kus ei ole õ, waid ö. Neist sõnadest on tähtsamad: köis, köide, köitma, mörgama, põial, mölder, möll, möllama, mörser, tõlp, tõlner, tõmp, tõnts, *kõhina*

Pikka öö-d selle wastu on natuke rohkem kui õõd, seepärast on otstarbekohasem õõ-sõnad mingisuguste eranditena endale märkida; neist on tähtsamad: hõõruma, kõõlus¹⁾, kõõm, kõõrdi, kõõrutama, lõõg, lõõmama, lõõp, lõõritama, lõõsk, mõõk, mõõn, mõõnama²⁾, mõõt, mõõtma, põõn, põõnutama, põõsas, rõõm, rõõsk, sõõn, sõõr, sõõrd, sõõrutama, wõõras, wõõriti, õõnes, õõfsuma. Enesest mõista, et nendest tuletatud sõnad ka on öö-ga.

Üksikasjalisema reeglina antagu, et õ on :

1) kaksikhäälikuis õa, õe, õi, õo, õu: lõa (sõnast lõõg), — õel, sõel, jõe, jne. — õis, wõit, wõim jne. — tõotama, lõoke — jõud, õu, nõu, tõukama jne. E r a n d i d : õ on sõnades: köis, köide, köitma, mörgama, põial tõinama³⁾

2) Pikkade (kahekordiste) konsonantide (-ll, -mm, -nn -pp, jne.) ja kaksikkonsonantide ees (-hk, -lb, -ld, -lg, -lk -lm, -lw, -mb, -mp, -ng, -nk, -rd, -rg, -rk, -rs, -rw, -sk, -tk, jne.): põll, tõmmu, õnn, wõrra, õppima, lõppema jne. — õhk, kõlbab, põld, õlg, tõlk, sõlm, wõlw, tõmbas, tõngub, wõnk, mõrd, põrgu, wõrk, tõrs, tõrw, põsk, sõtkub,

1) Näitustena esinewate tundmata sõnade tähendused waata Joh. Aawiku „Uute sõnade sõnastikust“.

2) Aga uus sõna „mõõnma“ (järele andma, nõus olema).

3) Niiuguseks erandiks soowitaksin ka sõnu „õitsetuli õitsetuline, õitset olema“, ehk küll praeguses kirjakeeles need üldiselt on õ-ga: õitsetuli, õitsetuline, õitset“; õ aga oleks õigem, sest need sõnad tulewad sõnast „õõ — õine“. Kui neis kirjutada õi, siis tuleb neis ka hääldada õi.

lõtw jne. Erandlikult ö: kõrt, kõssis (kõssutan), lõrts, lõssi, mölder, möll, möllama, mörser, sörkima, tõlp, tõlner, tõmp, tõngas, tõnk, tõnts;

3) järgmistes muudes sõnades: hõbe, hõre, jõgi, jõle, jõmakas, kõba, kõbiseb, kõdi, kõduma, kõle, kõliseb, kõmiseb, kõmu, kõne, kõri, kõwa, kõwer, lõbu, lõgiseb, lõhe, lõhki, lõhkuma, lõke, mõdu, mõju, mõla, mõni, mõru, mõra, mõte, mõtus, nõbu, nõder, nõgi, sõba, sõge, sõmer, sõnum, sõre, sõsar, tõbi, tõke, tõreleb, tõru, wõhi, wõhik, wõlu, wõriseb, wõru, wõti, wõtma, õde, õgima, õhuke, õhin, õli, õlut.

Erandlikult ö: jõrisema, kõgisema, kõhima, lõma, mõgisema, mõkitama, rõga, rõhatama, rõhits, tõdikeel

Muljeerumine¹⁾.

Saaremaal :

wähem muljeerumist

Nii on Saaremaal näit. järgmised sõnad ilma muljeerumiseta :

kallis, walmis, tantsima, kastis, kotis, wannis, korwis, wõttis, Tallinna jne. järw, sarw, kask, põsk jne.

Kirjakeeles :

rohkem muljeerumist

kirjakeeles aga muljeerumisega :

kal'lis, wal'mis, tan'tsima, kas'tis, kot'tis, wan'nis korwis, wõt'tis, Tal'linna jne. ; jär'w, sar'w, kas'k, põs'k, jne.

Siiski sõna „tants“ on kirjakeeles muljeerumiseta, sest et selle genetiiv (omastaw) pole „tantsi“, waid „tantsu“.

Kirjakeeles muljeeruwad d, l, n, r, s, t pääle selle weel järgmistes tingimustes :

1) kui järgnewas teises silbis on i wõi j : pood'i, kal'lis, wal'mis, sal'lima, kin'nitama, an'dis, ar's'tima, mars'i — sõr'mi, sar'wi, põs'ki, kor'wis, kot'is jne.

¹⁾ Muljeerumine ehk pehmendus on j wõi Wene в taoline kõla hääliku juures; selle märgiks ses raamatus on ' tähe järel.

Koguni kui see i on wahelt kadunud : ris'tmine enne : ris'timine) sün'dmus (enne: sündimus), sün'dsad (sest enne „sündisad“). Aga „usklik, kartlik, raismik“ jne. ilma muljeerumiseta, ehk küll teises silbis on i. Miks? Sellepärast et see teise silbi i on wanasti olnud kolmanda silbi häälik, kuna endise teise silbi häälik oli mitte-i ja on wälja langenud (endine worm oleks „uskulik, kartalik, raisumik“).

2) niisuguste ühesilbiliste sõnade nominatiivis (nime-tawas käändes), mille genetiivis (omastawas) on e (waata allpool antud erandid!):

õl'g (genetiiv õle), sul'g, põl'w (põlwe), pil'w, sal'w, talw' — soon' — kur'g, kir'g, sõr'm, nur'm, — war's, kõr's, tõr's, õr's, — par'w, sar'w, jär'w — kas'k, was'k, les'k, pös'k, kuus'k, sääs'k.

Neis wormides, kus teises silbis on e, muljeerumist muidugi ei ole : õle, põlwed, järwes, kaskede jne., küll aga on muljeerimine loomulikult i-mitmuse wormides : õl'gi, põl'wil, jär'wi, kas'ki.

3) ka sõnades : sel'g, näl'g ; ja nende käändewormides : sel'ja, näl'ja, sel'ga, näl'ga;

4) sõnades mus'u, mus'utama, ja üldse sarnaseis lastekeelseis meelitussõnades kui tud'uma, kut'su (=koer), til'l'ukene, Man'n'u jne.

E r a n d i d.

Mis häälikuühtumites, s. o. mis sõnades ja sõnawormides d, l, n, r, s, t muljeerumist tuleb kirjakeelseks pidada ja seega määrata õigeks normaalhääldamiseks, see küsimus on õigusepoolest kõigis ta peenustes ja üksikasjus alles otsustamata ja ebakindel. Süüdi selles on ühtluse puudus muljeerumise suhtes ka mannermaa murretes ja pääasjalikult ka see asjaolu, et kirjas muljeerumist ei märgita. Kui meil see iga kord märgitaks sellekohase märgiga (nagu seda näit. Läti keeles tehakse),

siis juba õigekirjutuse ühtlustamise pärast oleks ka kõik muljeerumisjuhtumused kindlaks määratud. Ja sel oleks siis suur mõju ka muljeerumise hääldamise ühtlustamise mõttes. Seepärast selle hääldamise ühtlustamise pärast juba oleks otstarbekohane tarwitusele võtta muljeerumise märkimine kirjas. Wähemalt õigekeelsuse sõnaraamatuis ja sellekohaseis lugemikkudes peaks seda tehtama, et neist wõidakd tundma õppida õige muljeerumine. Niikaua kui niisuguseid raamatuid ei ole, ei wõi juttugi olla muljeerumise ühtlustamisest kirjakeelses hääldamises.

Muljeerumisjuhtumuste ja reeglite praegune kujunematus ja ebakindlus awaldub ka ses, et iga õigekeelsuslane ses omad erandid määrab. Nende ridade kirjutaja soowitab järgmisi erandeid teha ülemal antud reeglitest.

Muljeerumist ei ole:

1. lühikesel (ühekordsel) konsonandil (d, l, n, r, s) wahe wokaali wahel: oli, tuli, kooli, poodi, padi jne. Kuid koti wõti, sest t ei ole lühike konsonant, waid poolpikk.

2. au- järel: kauss, kaussi jne.

3. -iti- ja -iiti-: sitikas, kiti, kriiti jne. aga: kit't, kriit', sest et t-le ei järgne i-d.

4. -eeti: keetis, peeti jne. aga: ket'is, ket'ti, sest et e lühike; peet', sest et t-e ei järgne i-d.

5. -ri, rj-: koori, nõori, karjane, harjutab jne., aga: laulukoor' (sest et r-le ei järgne i-d).

6. ^e tühelistes nimisõnades pika wokaali wõi kak-sikwokaali (diftonigi) ees: keel (omastaw keele), meel, hool, nool, pool huul, tuul, — joon, soon — kaar, saar, weer, hiir kiir, koor, noor, suur,äär — paas [pae], kaas [kaane], laas, hiis [hiie], wiis [wiie], reis [reie], täis, õis, küüs — eit.

Küll aga muljeeruwad pool', toon', koor', millede genetiiwis on i: pooli, tooni, koori. Kui punkt kuuendas wõiksid erandid, s. o. muljeerimine küsimusse tulla, siis ainult sõnades: joon', soon, hiir', kiir', hiis', küüs' (eriti

e- sõnades, kus muljeeritawa konsonandi ees pikk ii wõi üü).

7. sõnades: lill, lell, põll, tall [talle] — kolm, kõrb. Neis muljeerimine ainult siis, kui teises silbis i: lil'i, lel'li, põll'i, tal'li, — kol'mi, kõr'bi.

Lõppeks tähendatagu weel, et Lõuna-Eesti murdeis ka g, k, m, p ja h muljeeruwad: kook', kam'm, kap'p', sih'tima.

Ühtumis ht wõiks ka kirjakeeles h muljeeruda, kui h ees i ja teises silbis i olemas wõi olnud: siht, sihi, sihtima.

8. wõõrsõnades, nimelt pikemais (mille nominatiiv enam kui ühesilbiline), mille päärõhk muljeeritawal umbhäälikuga silbil: meetood, etüüd, ideaal, diagonaal, akwarell, illusioon, ekraan, kadraan, reform, eskort, diagnoos, finess, kabinett, etikett jne.; ka mitmeis ühesilbilisis: matt (läiketa) kwass, raass, foon jne. Kuid wõiks wahest neiski muljeerumist wähehaawal hakata tarwitama, seda enam et see mõneski wõõrsõnas juba olemas: kales's, wor'm, toon'; järelikult oleks wahest mõeldaw ka: meetood', diogonaal', ekraan', reform', eskor't, diagnoos', illusioon', foon', etikett', jne. Igatahes ei ole wõõrais pärisnimedes muljeerumist: Kant, Dont, Kent jne.

Kõik see näitab, kui keeruline ja paiguti alles eba-kindel on muljeerumise tarvitamine. Kindel aga on igatahes siin antud I reegel (kal'l'is, wal'mis, sün'n'ib, ar's'tima jne.) ja II reegel (sar'w, jär'w, kõr's', tal'w, pil'w jne.) Neis mitte muljeerida on wastuwaidlemata eba-kirjakeelne.

L o h a k u s e s t t u l e w s e g a n e h ä ä l d a m i n e .

Mingisuguse hääldamislõtwuse ja lohakuse tõttu mõned hääldawad teatawais silpides selge a ja e asemel mingisuguse segase õ-taolise hääliku: läks metsõ, jalgõ, kangõ, hakkõmõ minemõ. (Huwitaw: just siin, walekohas oskab saarlane õ-d peaaegu hääldada!). Ka lühike i kuul-dub mõne hääldamises liig lõdwana, liig e-le lähenewana: estu — mes (— istu — mis), samuti: medagi, wehane jne.

See a ja e segane hääldamine läheb mõnede juures koguni kunni nende häälikute ärawahetamiseni : pane saaped jalge ja mine õua — tule sissa, — hakkama wälje mineme, — roeked põlewed — läks sadamasa (= sadamasse), rohkam (= rohkem), — akenda (= akende), — kohasam (= kohasem).

Ka häälikute wahelt-wäljajätmist tuleb ette : sea tap oske metta (= seda ta ei oska); maamõts tap tuemt (= ma mõtlesin, et ta ei tule (mitte)) jne.

Siia kuulub ka mõnedes sõnades lõpphäälikute samastamine järgnewa sõna alghäälikuga : kumma tule (= kui ma tulen), simma ütlõ (= siis ma ütlen), nümma nää (= nüüd ma näen).

Teatawais ühtumeis öeldakse „on“ asemel „o“ : wat seo (= see on) tösi jne.

R õ h k.

Mõningais wõõrsõnus hoidub wõõrkeelne rõhk Saaremaal nii linna kui osalt koguni maaelanikkude keeles alal, nimelt : eksaam (maal küll ka „éksam“), adrëss, minuut, sekúnd (wiimast kaks ka maaelanikkude keeles nii), kuna mannermaal ja seega kirjakeeles on nende sõnade rõhk esimesel silbil. Siiski tahaksin siin ka kirjakeelele soowitada seda Saaremaa rõhutamist, nimelt sõnades : minuut, sekúnd, adress. See oleks ilusam. Sõnas „eksam“ wõib rõhk jääda esimesele silbile. Samuti sõnas „klawer“ (mitte „klaweer“, nagu mõned Kuresaares hääldawad).

Erinewused sõnade muutmise (morfoloogia) alal.

Käänmine (deklinatsioon).

Saaremaal :

1. püme mehe, pümed
ööd

Kirjakeeles :

1. pimeda mehe, pimedad
ööd

jahed õhtad, jämed kõö-
wed jne.

Samuti: oli pümes, tuli
püмест, jähi pümeks —
pümema, pümemaks ;
see nuga on hõbest,
ta maksis hõbega.

Nõnda kõik muudki selletaolised e-lõpulised
omandussõnad: (nominatiiv) he le — (gene-
tiiv) h e l e d a, jahe — jaheda, jäme — jämeda
kade — kadedada, kare — kareda, kole — koleda,
libe — libeda, nobe — nobeda, sile — sileda,
tahe — taheda, tige — tigeda, tore — toreda,
tume — tumeda jne.

Ainult ainsuse nimetaw (nominatiiv) lõpeb
lihtsa e-ga, kõigis muudes wormides on -da-.

Ta joosis nobest

Ta jooksis nobedasti.

2. Ainsuse seesütlew (inessiiv):

külges,
jalgas, selgas, rindas
lõugas, kõhtus, nahkas
nälgas, kimpus
wintis, mokkas
ühtes tundis, lehtes
ametlikkus kohtas
kahtes waldas, kihelkondas
aidas, köides, parkis
randas, paatis
uudes poodis, moodis
lukkis, tuppis
kottis, kappis, köökis
nurkas, peitus
omas leibas
wõõrad istuwad laudas
sead on lautas

küljes
jalas, seljas, rinnas
lõuwas, kõhus, nahas
näljas, kimbis
windis, mokas
ühes tunnis, lehes
ametlikus kohas
kahes wallas, kihelkonnas
aias, köies, pargis
rannas, paadis
uues poes, moes
lukus, tupes
kotis, kapis, köögis
nurgas, peidus
omas leiwas
wõõrad istuwad lauas
sead on laudas

Riigas, Walkas
jne. jne.

Riias, Walgas
jne. jne.

Kirjakeeles see käändeworm (seesütlew) käib ikka ainsuse omastawa (genetiwi) järele: jala — jalas, selle nurga — selles nurgas, selle laua — selles lauas, selle lauda — selles laudas jne. Siiski: koldes, ehtes, mõttes — hambas, lambas jne. (mitte kolles, ehes, mõtes jne), sest et genetiiv (omastaw) on: (selle) kolde, ehte, mõtte, hamba, lamba jne.

M ä r k u s : — Kui ainsuses on seesütlew (inessiiv) nõrgas paines, siis peab ta ses olema ka mitmuses: rinnas — rinnus (mitte: rindus), jalas — jalus (mitte: jalgus), ringkonnas — ringkonnis, nurgas — nurgis, lehes — lehis jne.

Saaremaa ja kirjakeele wahe on mitmel sõnal ainult seesütlewa käände (inessiwi) wältes. Saaremaal III wälde (pikem): juures — kirjakeeles II wälde (lühem): juures, mis wahet kirjaj ei saa teha (wäljaarwatud k, p, t juures), kuid mis kõrwale siiski kuuldaw on. Samuti ikka II (lühem) wälde kirjakeeles: juures, ääres, — saanis, kraawis — teises saunas — päewas — linnas koolis — paksus metsas — hinges, silmas jne. Koguni tegusõnade (werbide) wormid „käimas, saamas, toomas, joomas, söömas, löömas“ jne. on kirjakeeles teises wältes, mitte kolmandas (nagu Saaremaal).

Kuid ka kirjakeeles on kolmandas (ülipikas) wältes näit. wormid „elas taewas, oli põrgus, elas wõõras rahwas“, sest et nende sõnade ainsuse omastawad (genetiwid) on kolmandas wältes (taewa, põrgu, wõõra, rahwa). Aga sõnast „waew“ on inessiiv „waewas“ teises wältes, sest et omastaw (genetiiv) „waewa“ on teises

wältes. Järelikult: taskus (mitte: tasus) sest kirjakeeles on nimetaw ja omastaw „tasku“ (nagu sõnas „õhtu“).

3. Ainsuse illatiiv (sisseütlew):

tule tuba, mine teiste
sega, pane kogu, anna
mu käde, tuleb ede,
kukkus wede, uppus
jõge, läks sõda, tule
abi jne.

tule tupp, mine teiste
sekk, pane kokku, anna
mu kätte, tuleb ette,
kukkus wette, uppus
jõkke, läks sõtta, tule
appi jne.

Samuti: mägi — läks
mäkke; lagi — hüppas
lakke; wägi — wõeti
sõjawäkke, nägu —
lõi talle näkku, ligu —
linad pandi likku. Uue-
mas keeles (eriti luule-
keeles, koguni: udu—kadus
uttu (udusse), sugu —
sukku, saba — sappa,
sada — satta jne.

läksid tülise
jähi eluse.

läksid tülisse ehk tülli
jäi elusse ehk ellu.

Samuti: talusse ehk tallu
(uuemas keeles), ninasse
ehk ninna, porisse ehk
porri, pesasse ehk
pessa. Kõige uuemas
luulekeeles koguni kõw-
wa kiwwi (kõwasse
kiwisse), lihha, wihha
(lihasse, wihasse).

4. Ainsuse osastaw (partitiiv).

-d: seda tublid ja tuge-
wad härrad

-t: seda tublid ja tuge-
wat herrat

seda helded ja ilusad
prouad
oled sa meite Miinad ja
Wiiud näind?
Hääd uut aastad
teist paremad meest ma
ei tunne

ta nägi mind tulewad
oleks hea olewad
ta olewad haige

-d: seda wanad ja pühad
meest
seda pahad kana
kaks kenad maja
kas oled mu emad ja onud
näind?

seda heldet ja ilusat
prouat
kas oled meie Miinat ja
Wiiut näinud?
Hääd uut aastat
teist paremat meest ma
ei tunne.

Samuti: seda pehmet
sohwat, Liisit, seda lõbu-
sat sirget uulitsat jne.
ta nägi mind tulewat¹⁾
see oleks hää olewat¹⁾
ta olewat haige.

Märkus: Mitmuse nime-
tawas on muidugi ikka -d:
need tublid, tugewad her-
rad, uued aastad.

Aga arwude järele on
ainsus ja -t: kaks herrat,
kolm heldet prouat jne.
(kirjakeeles ei ole: seda
wana ja püha meest)
seda paha kana
kaks kena maja
kas oled mu ema ja onu
näinud?

Niisuguseil 2-silbilisel -a,
-i ja u- lõpulistel sõnadel
ei ole kirjakeeles ainsuse
osastawas (partitiivis) d-
lõppu. Samuti siis: seda
lõwi (mitte „seda lõwid“
ega „seda lõwit“) jne.

1) Selle puhul hoiatatagu wea eest: „nägin teda tulema“
„oleks hää olema“, mida mitmel pool mannermaal tehakse ja
mida mõned Saaremaalgi püüawad järele teha. Ainus õige ütlus-
wiis niisuguseis lauseis on „tulewat, olewat“ jne.

-nt: liigent, istent, wõtint -t: liiget, istet, wõtiti
 habent, asent jne. habet, aset jne.

Seda Saaremaa nt- lõpulist wormi on hakatud tarwita-
 tama ka uuenduslikus kirjakeeles, nii et see kirjakeeles
 enam mingi wiga pole. Ainult peab seda siis järjekind-
 lasti ja õigel kohal tegema. Sest olgu tähendatud, et -nt
 wõib olla ainult niisuguseist sõnust, mille omastaw (geneti-
 tiiw) on ne- lõpuline: liige — liikme — liigent: wõti —
 wõtme — wõtint, habe — habeme — habent. Kus seda
 me- lõppu ei ole, ei wõi kunagi olla -nt, waid ainult -t:
 kaste — kastet, mõte — mõtet, sest et genetiiv on -e:
 selle kaste, mõtte; aga: kaste — kastme, kastent (toitude
 juures tarwitaw wedelik, soust).

Kes ütleb „liigent, wõtint“ jne., wõib mitmuse geneti-
 tiiwis ütelda ka „liigende, wõtinde“ (nagu Saaremaal).

5. Mitmuse osastaw (partitiiv).

-si: talusi, kõrisi, jõgesi jne.	-sid: talusid, kõrisid, jõge- sid jne.
kenasi majasi jne.	kenasid majasid weel parem: keni maju
piltisi, laulusi jne.	piltisid, laulusid parem: pilte ¹⁾ , laule imelikke ¹⁾ asju
imelikkusi asjasi	
-si: hobusi(d) rebasi(d) punasi(d), katusi(d) sulasid.	-seid: hobuseid, rebaseid, punaseid, katuseid, sulaseid.

Nii kõik -ne ja -s lõpulised sõnad, mille
 ainsuse omastaw (genetiiv) -se (hobuse, katuse)
 ja mille mitmuse osastaw (partitiiv) 3- silbiline
 ja I-ses wõi II-ses wältes: ho-bu-seid (I wälde
 ja 3 silpi)

1) -e on uuendatud keeles (Lõuna-Eesti keelejärele), wanas
 uuendamata keeles on -a: pilta, õnnelikka; siiski -e on wiimasel
 ajal ka harilikus ajalehekeeles üldiseks saanud.

ka-tu-seid } (II wälde ja 3 silpi).
was-tu-seid }

Kui 3 silpi, aga III wälde, siis on -si: tund-mu-si,
kursusi, õigusi jne. eestlasi, endisi jne.

-id: walgid riidid, ehtid jne.

-eid: walgeid, riideid,
ehteid

-id: wõi -ud:

neid lambid ehk lam-
bud, aknud

-aid: lambaid, hambaid
aknaid jne.

Kui nimetawa (nominatiivi)
lõpus e wõi a (riie, ham-
mas), siis püsib see e wõi
a ka mitmuse osastawas.

-id: paremid, tugewid
õnnetumid jne.

-aid: paremaid, tugewaid
õnnetumaid

õuni, laudi, odre

õunu, laudu, otri

Märkus 1. — Kus -sid lõpu asemel üldse wõima-
lik lühem wokaal-lõpuline mitmuse osastaw (partitiiv),
sääb oleneb see lõppwokaal (u wõi i wõi e) pääasjalikult
ainsuse omastawa (genetiivi) wõi osastawa (partitiivi)
wokaalist wõi, teaduslikumalt kõneldes, sõna tüwe lõpp-
wokaalist. On see -i wõi -u, siis on mitmuse osastawa
lõpp: -e (nii uuendatud keeles, uuendamata keeles on -a):
pilti — pilte (pilta), õnnelikku — õnnelikke (-a). On see
teise silbi wokaal e — siis mitmuses -i: järwe — järwi.
Kõige keerulisem on lugu sõnadega, mille tüwe lõpp on
-a (jalg-a, koht-a jne.) Neis oleneb see pääle selle weel
esimese silbi wokaalist: on see a, i, õ, ei, õi, au, õu,
siis on mitmuse partitiivis -u: jalga — jalgu, wiga —
wigu, sõna — sõnu, leiba — leibu, wäina — wäinu,
kauna — kaunu, õuna — õunu jne. Erandid on 8 sõna,
mil on u asemel i: king — kingi, pikk — pikki, silm
— silmi, iga — igi, isa — isi, iwa — iwi, lisa — lisi,
nisa — nisi.

Kui teises silbis on a ja esimeses silbis on e, o, u,
ä, õ wõi ü siis on mitmuse partitiivis -i: lehma —

lehmi, kohta — kōhti, luuda — luudi, märga — märgi, külma — külmi, jne. Ainult i ja j ees on niisugusel korral i asemel e: nuia — nuie, sooja — sooje; e on ka, kui sõna on I wältes (lühikese esimese silbiga) ja esimeses silbis on u wõi o: muna — mune, oda — ode. Siiski on ka: oma — omi, osa — osi.

Märkus 2. — Selle puhul hoiatatagu ka ühe partitiivi wea eest, mis küll Saaremaa keelele pole omane, kuid mis wiimasel ajal hakkab mannermaalt ka Saaremaale tungima, nimelt wormid: paberisi, piletisi, pudelisi, wiulisi — numbrisi, korterisi, kindralisi, ministrisi jne. Õiged wormid on: (neid) paberid, piletid, pudelid, wiulid, korterid, kindralid, ministrid jne. — wõi uuenduslikult: (neid) pabereid, pileteid, pudeleid, wiuleid, kortereid, ministreid jne.

Mitmuse osastaw (partitiiv) on oma mitmuse lõppude tõttu üks keerulisemaist käändeist Eesti grammatikas, seepärast tehaksegi ses kõige rohkem wigu. (Üksikasjaliselt selle käände üle waata: Joh. Aawik. Õigekeelsuslik grammatika. Mitmuse partitiiv).

-Muud käänded.

Muudest käänetest on wigade suhtes tähtsad weel ainsuse nominatiiv (nimetaw) ja genetiiv (omastaw). Kuid nende wead on enamasti „Häälikuliste erinewuste“ päätükkis esile toodud. Siin tuletame weel eraldi meelega järgmised:

Nominatiivis:

(wäär lõppwokaal): kohwe (peab olema: kohwi), õhta (peab olema: õhtu),
w kadu: kaju, tali, küli, järi, sui¹⁾ tui, kõru, tõru jne.
peab olema: kaew, talw, külw, järw, suwi, tuwi,
kõrw, tõrw.

1) Noorempõlwe on kirjakeele mõjul hakand tarwitama wormi „suwe“, mis aga on wiga, sest nimetawas on „suwi“, omastawas käändes „suwe“. Järelikult: see suwi, aga: selle suwe.

tarbetu lõppwokaal; talwe, taime, kapi, tooli, kellu
peab olema: talw, taim, kapp, tool, kell

pika wokaali asemel kaksikwokaal: koel, roes, poed, saen
jne., peab olema: kool, roos, pood, saan jne.

pika konsonandi asemel lühike: rugi, tüdar
peab olema: rukis (omastaw: rukki), tütar

lühikese wokaali asemel pikk: läaw,
peab olema: läwi (omastaw: läwe)

Tugewa paine asemel nõrk wõi ümberpöördult: haaw (puu),
peab olema: haab (haawa)

Saaremurdeline -es wõi -as lõpp: seenes, päiges, pähes,
korsnas

peab olema: seen (genetiiw seene), päike (genetiiw:
päik(e)se), pähkel ehk pähkal (genet. pähkla ehk pähk-
li), korsten (genet. korstna).

Genetiiw (omastaw):

Teine lõppwokaal: joon, genetiiw jooni, lukk, genet. luki,
peab olema: joone, luku; kaapsu pea, peab olema:
kapsa pää, (nimetaw: kapsas); kää, mää jne., peab
olema: käe, mäe (sõnadest: käsi, mägi).

Teissugune paineworm: poodi uks, peab olema: poe uks;
aja ääres, p. o.: aia ääres (sõnast aed); leib — lewa
peab olema: leiwa; soe — soja, peab olema: sooja;
kuus — kuie, uus — uie, peab olema: kuue, uue:
haaw — haawi, köis — kööwe, täis — tääwe, peab
olema: haug — hawi (ehk: hawi*) ,köie, täie; juus—
juuse, käis — käise, p. o. juukse, käikse. Sõnast
„seeme“ on Saaremaal genetiiw „seeme“ (III wälde),
kirjakeeles peab olema „seemne“.

Teissuguse nominatiivi ja genetiivi tõttu on mõned
niisugused sõnad kirjakeeles üldse hoopis teises käände-
liigis, s. on teissugused kõigis oma muutewormides. Nii
näit. sõnad „seen, pähkel ja korsten“.

see selle seda need nende neid

Saaremaal: seenes seene (III w.) seenest seened [III w.] seeneste seen(e)id
kirjakeeles: seen seene (II w.) seent seened (II w.) seente seeni

Saaremaal : pähes pähke pähest pähked päheste pähk(e)id
 kirjakeeles : pähkel pähkla pähklat pähklad pähklate pähklaid

Saaremaal : korsnas korsna korsnast korsnad korsnaste korsn(a)id
 kirjakeeles : korsten korstna {korstnat korstnad korstnate korstnaid
 {korstent

Pääle nende keelewigade, mis tehakse Saaremaa murde mõjul, esineb saaremaalaste keeles ka neid, mis on ühised mannermaalaste omadega, sest et need omandatakse sennistest wigasest kirjakeelest. Nii sõna „otstarwe“ muutmises:

	see	selle	seda	need	nende	neid
Wigane :	otstarb	otstarwe	{otstarbe	otstarbed	{otstarbete	otstarweid
			{otstarbet		{otstarbede	
Õige :	otstarwe	otstarbe	otstarwet	otstarbed	otstarwete	otstarbeid

Ainuse genetiivi järele („selle otstarbe“) käiwad kõik muud ainsuse wormid (pääle nominatiivi ja partitiivi) ja weel mitmuse nominatiiv („otstarbed“). Mitmuse genetiivi („nende otstarwete“) järele käiwad kõik muud mitmuse wormid (pääle nominatiivi ja partitiivi).

Lõpuks tähendatagu weel, et sõnas „kõik“ segatakse ja wahetatakse sageli ainsus ja mitmus: kõiki seda, peab olema: kõike seda; kõike neid, peab olema kõiki neid. Ainsuses on e, mitmuses i; seega ka mitte „kõigile selle“, waid „kõige selle“, mitte „kõige nende“, waid ümberpöördult „kõigi nende“.

Mitmuse genetiiv.

uude asjade

uute asjade

Samuti: (nende) köide,	köite, õite, täite, reite —
õide, täide, reide, — kaan-	kaante, küunte — warte
de, küünde— warde, parde,	parte, kõrte, tõrte.
körde, tõrde.	

Ainult neil ühesilbilistel sõnadel, mille nimetawa lõpp on -l, -n, wõi -r, wõib uuenduslikult mitmuse omastawas (genetiivis) olla -te asemel -de: hääl — nende häälde (harilikus kirjakeeles: häälte), soon — soonde (har. kirj.: soonte), äär — äärde (har. kirj.: äärte). Samuti: (nende)

keelde, meelde, huulde, poolde, joonde, hiirde, juurde, suurde jne. — koerde, seinde jne. (harilik. kirjakeeles -te: keelte, suurte, koerte jne.).

Pöörmine (konjugatsioon).

1. Olewiku esimese isiku -n puudub:

Saaremaa keel:

—: ma ole, ma tule, ma tuli, ma nägi, ma tahtsi, ma wõtaksi

2. Tugew paine olewiku:

mitmuse kolmandas isikus

nad lugewad, sugewad
nad pidawad, wädawad,
põdewad

nad kaduwad, laduwad
nad siduwad, kuduwad

nad taguwad
nad nägad, nad tegad
(nägewad) (tegewad)
nad panad

nad tahtwad, nad läh(t)wad

nad laskwad

nad an(d)wad, kan(d)wad,
tun(d)wad

nad leidwad, hoidwad

nad hüüdwad, püüdwad

nad jõudwad, nõudwad,
sõudwad

nad murdwad, tapwad

nad kartwad, kurtwad,
nutwad

Kirjakeel:

—n: ma olen, tulen, tulin,
nägin, tahtsin, wõtaksin

sama nõrk paine, mis
muudes olewiku wormides:

nad loewad¹⁾, soewad
nad peawad, weawad, põewad

nad kaowad, laowad
nad seowad, koowad ehk:
kujuwad

nad taowad

nad näewad, teewad

nad panewad

nad tahawad, lähewad

lasewad

annawad, kannawad,

tunnewad

leiawad, hoiawad

hüüawad, püüawad

jõuawad, nõuawad,

sõuawad

murrawad, tapawad

kardawad, kurdawad

nutawad

1) „ta loeb“, järelikult ka „nad loewad“. Mitmuse worm on samas paines kui ainsuse worm.

nad petwad, heitwad, peitwad	nad petawad, heidawad, peidawad
nad kiitwad, niitwad, wiitwad	kiidawad, niidawad, wiidawad
nad laitwad, täitwad	laidawad, täidawad
nad toitwad, köitwad	nad toidawad, köidawad
nad jootwad, lootwad	joodawad, loodawad
nad muutwad, suutwad	muudawad, suudawad
nad jätwad, wõtwad jne.	jätawad, wõtawad jne.
nad laulwad, naerwad	nad laulawad, naerawad
nad seiswad	seisawad
nad makswad, pekswad, lüpswad	maksawad, peksawad, lüpsawad
nad kastwad, ostwad, tõstwad	kastawad, ostawad, tõstawad
nad pistwad, paistwad, mõistwad, päästwad	pistawad, paistawad, mõistawad, päästawad
nad kuulwad	nad kuulewad
nad tõuswad	tõusewad
nad jooswad (jookswad)	jooksewad
nad kaitswad, maitswad, suitswad	kaitsewad, maitsewad, suitsewad
nad sundiwad, sündiwad, kõndiwad	nad sunniwad, sünniwad, kõnniwad
nad rääkiwad, läikiwad pühkiwad, mähkiwad solkiwad, kinkiwad parkiwad, torkiwad käskiwad trükiwad, pakkiwad, nokkiwad kaapiwad, loopiwad, tuupiwad alpiwad, tampiwad leppiwad, kloppiwad,	nad räägiwad, läigiwad pühiwad, mähiwad solgiwad, kingiwad pargiwad, torgiwad käsiwad (käsewad) trükiwad, pakiwad, nokiwad kaabiwad, loobiwad, tuubiwad albiwad, tambiwad lepiwad, klopiwad,

õppiwad
 kärpiwad
 wahtiwad, ehtiwad
 marssiwad
nad wanduwad
nad kiikuwad, liikuwad
 kõikuwad
 haukuwad, paukuwad
 hulkuwad, tilkuwad
 wankuwad, tõrkuwad
 pakkuwad, lakkuwad
 uskuwad, mahtuwad
 j. n. e.
 tugew paine awaldub
 ainult 3-ndas wältes :
nad teeniwad (ee ülipikk)

mängiwad (männgiwad)

õpiwad
 kärbiwad
 wahiwad, ehiwad
 marsiwad¹⁾
nad wannuwad
nad kiiguwad, liiguwad,
 kõiguwad
 hauguwad, pauguwad
 hulguwad, tilguwad
 wanguwad, tõrguwad
 pakuwad, lakuwad
 usuwad, mahuwad
 j. n. e.

teeniwad (ee lühem)

Samuti :

nad hooliwad, noomiwad,
 kooriwad, soowiwad,
 reisiwad

mängiwad (n lühem)

Samuti : tungiwad, telliwad
 kammiwad, narriwad,
 ristiwad, trahwiwad,
 wärwiwad jne.

Samuti u-tüweddes :

nad kaaluwad, riisuwad
 uinuwad
 muljuwad, karjuwad
 tuksuwad
 katsuwad, kutsuwad
 j. n. e.

1) Aga marssida, marssima, marssis jne.; s kirjutatakse r, l, ja n järele kahekordselt. Samuti: marss, kurss; aga: selle marsi, selle kursi.

Niisugused tugewapainelised olewiku wormid pole mitte üksi Saaremaa keelele omased, waid kogu Põhja-Lääne-Eesti keelele, mille ala pääle Saaremaa on Pärnumaa, Läänemaa ja üks osa Harjumaad ühes Tallinna linnaga, seega on nad ka wanemas kirjakeeles (piiblikeeles).

Kõik need wad-lõpulised tugewapainelised wormid on küll ka kirjakeeles olemas, kuid mitte olewiku mitmuse 3-nda isiku wormidena, waid olewiku partitsiipidena. Nii on kirjakeeles: lapsed loewad (дѣти читают), aga partitsiibis: lugewad lapsed (читающія дѣти), kaduwad warandused, aga: warandused kaowad; nägewad (= nägijad) silmad, aga: silmad näewad; tagasisõudwad paadid, aga: paadid, mis tagasi sõuawad; murdwad (= murdjad) tormid, aga: tormid murrwad; nutwad (= nutjad) lapsed; aga: lapsed nutawad; toitwad ollused, aga: need ollused toidawad; laulwad linnud, aga: linnud laulawad; makswad määrused, aga: praegu maksawad need määrused; tõuswad jooned, aga: need jooned tõusewad; jookswad arwed, aga: lapsed jooksewad; õppiwad noored, aga: noored õpiwad; marssiwad wäehulgad, aga: wäehulgad marsiwad; liikuwad kehad, aga: kehad liiguwad; hulkuwad, haukuwad koerad, aga: koerad hulgawad, hauguwad; paukuwad püssid, aga: püssid pauguwad; wankuwad alused, aga: need alused wanguwad jne. jne.

Tugewapainelisi wad-lõpulisi olewiku worme wõib ainult luuletustes tarwitada, ja säälgi ainult 2-silbilisi, näit. nad tahtwad, laskwad, kandwad, jõudwad, kuulwad jne., kus seda lühema sõna saamiseks waja; kuid kolmesilbilised (näit.: käskiwad, wahtiwad, wanduwad, sundiwad jne.) ei luuletusteski ole lubatawad.

Siiski õige on tugew paine ja kolmas wälde niisuguste sõnade olewikus kui „(nad) hakkawad, lõikawad, — tõmbawad, rüüpawad — ketrwad, aitawad, näitawad, ootawad, süütawad, tõttawad, waatawad“, mitte milgi tin-

gimusel „hakawad, lõigawad — tõmmawad, rüübawad, aidawad, näidawad, oodawad, süüdawad, tõtawad“. See, tuleb sellest, et neil sõnadel kõik olewiku wormid, seega ka olewiku ainsus on tugewas paines: ta hakkab (mitte: ta hakab) — järelikult ka: nad hakkawad; ta lõikab (mitte: ta lõigab) — järelikult: nad lõikawad; ta tõmbab (mitte: ta tõmmab) — järelikult: nad tõmbawad. Olewikus käib mitmuse -wad paine suhtes ikka ainsuse wormi järele. Kus terve olewik tugewas paines, sääl muidugi ei saa wahet teha olewiku wad-wormi ja wad-partitsiibi wahel, sest mõlemad on tugewas paines: „nad lõikawad“ (рѣжут) ja lõikawad ääred (рѣжущіе края).

3. E i t a w p ö ö r m i n e.

a) olewik:

ma'p näida, sa'p waada
ta'p ooda, me'p tõmma
te'p leiga
naad ep haka

ma ei näita, sa ei waata
ta ei oota, me ei tõmba
te ei lõika
nad ei hakka

b) minewik:

ma's ole, ta's tule
ta's tee, me's wõi, te's
taha
naad es näida
äi es anna

ma ei olnud, sa ei tulnud
ta ei teinud, wõinud
tahtnud
nad ei näidanud
ei annud

ep (-p) ja es (-s) eitus on lubataw erandina ainult luuletustes. Ainult „ei ole“ asemel võib ka harilikus keeles (proosas) olla „pole“.

c) käskkõne:

ää olg (wõi: olg mette),
ää tulg (tulg mette),
ää tehk, ütleg
ää akak, ää wõtteg
ää andeg

ära ole
ära tule
ära tee, ära ütle
ära hakka, ära wõta
ära anna

4. Infinitiiw.

nähja, tehja	näha, teha
(wõib) kirjuta, awalda jne.	(wõib) kirjutada, awaldada jne.

Lühendatud infinitiivi („kirjuta, awalda“) wõib tarwitada ainult luuletustes. Ka on seda keele-uuenduslikus proosas tarwitatud.

Infinitiivid „anda, kanda, tunda, kuulda, jõuda, sõuda, nõuda, seista, tõusta, joosta“ on Saaremaal 2-ses wältes, kirjakeeles aga 3-ndas.

Infinitiivi wormid „(tahab) maksa, peksta, lüpsa“ nagu (Saaremaal) on kirjakeeleski soowitatawamad tarwitada kui „maksta, peksta, lüpsta“. Samuti siis ka „makses, pekstes, lüpses“.

andada*, wõttada*	anda, wõtta
jõudada* nõudada* jne.	jõuda, nõuda (III w.)
ärkada, salgada, põlgada	ärkata, salata, põlata
hakkada, jändada	hakata, jännata
kaebada, kõlbada, walwada	kaewata, kõlwata, walwata jne.

Nii kõigist werbidest, mille olewik on 2-silbiline a-lõpuline ja 3-ndas wältes: ärkan — ärkata, salgan — salata, kaeban — kaewata, s. o. niisugusel korral on olewik tugewas paines, infinitiiv aga nõrgas. Seepärast samuti: oskan — osata, tuiskan — tuisata. Erandid on mõned -tan lõpulised werbid kus -tan on tule-
tuslõpp: jaatan — jaatada, töotan — töötada, töötan — töötada jne.

Pääle selle weel: algan — algada (aga ka: alata) hiilgan — hiilgada, oigan — oigada.

riidleda, kahtleda, mõtelda	riielda, kahelda, mõtelda
-----------------------------	---------------------------

Nii kõigist -dlen, -tlen, -klen j. n. e. werbidest, seepärast: ütlen — ütelda (ka öelda)

laisklen — laiselda, kauplen — kaubelda, waew-
len — waewelda jne.

Huwitaw infinitiiv on Ida-Saaremaal „māida“ (= mait-
seda): „anna mulle maida“.

5. Kahtlew kõnewiis.

ta olle sääl, ta tulle siia	ta olla sääl, ta tulla siia
ta minne sõnna	ta minna sinna
ta ande, tahte, wõtte ¹⁾ jne.	ta anda, tahta, wõtta jne.

Kirjakeeles tarwitatakse kahtlewa kõnewiisina lihtsalt infinitiivi wõi selle asemel wat-lõpulist partitsiibiwormi: ta olewat, tulewat, minewat, andwat, tahtwat, wõtwat jne.

6. Partitsiibid.

andend, kandend, tundend	andnud, kandnud, tundnud
ka: annund, kannund	ehk: annud, kannud, tunnud
tappend, saatend, jõudend	tapnud, saanud, jõudnud
jne.; kuinud	jne.; kuiwanud.

Harilikus, uuendamata keeles on see lõpp ikka -nud: „saanud, teinud, liikunud, lükanud, kirjutatud“ jne., kuid luuletustes on lubataw ka lühem -nd lõpp; keeleuuendus tarwitab -nd lõppu järjekindlasti ka proosas, ainult kus 3 konsonanti kokku tuleks, jäetakse -nud: olnud, saanud, tapnud jne.

kirjutud, korraldud,	kirjutatud, korraldatud
seletud, austud jne.	seletatud, austatud jne.

Wormid „kirjutud, korraldud, tõutud“ jne. on lubatawad ainult luuletustes; proosas on nad keeleuuendus; kui aga siin uuendust tahetakse, siis on soowitatawam pigem -tet: kirjutet, korraldet, seletet, tõotet jne.

1) Wahest oleks mõeldaw seda e-lõpulist wormi mingisuguse keeleuuendusena ka kirjakeeles tarwitada, sest sellega saaks kahtlewat kõnewiisi paremini infinitiivist eraldada, kuigi see teiselt poolt jälle mõnede nimisõnawormidega homonüüme annaks

Saaremaal esineb -tud asemel -t, aga ainult nimi-
sõna ees: „tapet siga, soolat kala, trükit raamat, kirjut
kiri“, aga: nimisõna järel on -tud: siga on tapetud jne.¹⁾

7. T e h t a w i k.

kirjutakse, korraldakse	kirjutatakse, korraldatakse
seletakse, töötakse, aus-	seletatakse, töötatakse, aus-
takse jne.	tatakse jne.

Wormid „kirjutakse, korraldakse“ jne. on
lubatawad ainult luuletustes, proosas on nad
keeleuuendus. Wiimases juhtumuses oleks siis
juba parem: kirjutetakse, korraldetakse, sele-
tetakse, töötetakse, tōotetakse jne. — samuti:
ei kirjuteta, kirjuteti, kirjutetaw, kirjutetama.

nähatse, tehatse	nähakse, tehakse
minnatse, pannatse	minnakse, pannakse
tuuatse, juuatse, puuatse	tuuakse, juuakse, puuakse
süüatse, lüüatse, müüatse	süüakse, lüüakse, müüakse
käiatse, wiiatse	käiakse, wiiakse.

Halwa kirjakeele wõi mannermaalaste keele
mõjul on mõned (eriti linnas) tarwitama haka-
nud ka worme „nähtakse, tehtakse, mindakse,
pandakse, toodakse, joodakse, söödakse, löö-
dakse, wõidakse, wiidakse“, kuid need wormid
pole soovitatawad, waid nende asemel olgu nõrga-
pained „nähakse, pannakse“ jne.; soowi-
tame koguni „wõiakse, saajakse, jääjakse, kiiakse“
(sõnast „keema“), mitte „wõidakse, saadakse,
jäädakse, keedakse“.

Wiga on ka -e ärajätmine olewiku tehtawikus:
säälmängitaks (= mängitakse). Siin on kindel
wahe: olewik on „mängitakse“ (tõesti), tingkõne
on „mängitaks“ (kui wõimalik oleks).

1) -tud asemel järjekindlasti paljas -t on keeleuuenduses:
„raha on raisat, koht on pakut, töö on teht, wesi on jood, söök on
sööd“ jne.

8. M i n e w i k.

Saaremaal esineb mõnest verbist ka weel i- minewik, nimelt : ma kuuli, sa kuulid, me kuulime, te kuulite, nad kuulid, aga : ta kuulis. Nende sõnade i-minewik on ka kirjakeeles lubataw luuletustes, uuenduslikult ka proosas. Täitsa ebakirjakeelne on Saaremaal i-minewik „kadi“ (sõnast „kaduma“); kirjakeeles : kadus.

Teiselt poolt tuleb kirjakeeles hukka mõista s- mine-wik sõnadest „pääsen, haisen, kaitsen, maitsen“ : pääsesid, pääses, haisesis, haises ; kaitsesid, kaitses, maitsesid, maitses“, waid nende asemel tarwitatagu julgesti i-mine-wikku (nagu Saaremaal) : nad pääsid, ta pääsis, haisid, haisis, kaitsid, kaitsis, maitsid, maitsis ; samuti : weersid, weeris (mitte : weeresid, weeres).

Luuletustes ja uuenduslikus proosas tarwitatakse i-minewikku : kirjutin, awaldin, kõnelin, igatsin, põgenin.

9. nõrk paine (II wälde)	tugew paine (III wälde)
kogu olewikus, ting-	neis wormides :
kõnes ja käskkõnes	
järgmistes verbides :	
a) Olewik :	
ma näida, ma ooda	ma näitan, ma ootan
ma waada, ma süüda	ma waatan, ma süütan
ma tõmma, ma riiba	ma tõmban, ma rüüpan
ma haka, ma leiga	ma hakkam, ma lõikan
ma kedra	ma ketran
b) Tingkõne :	
ma näidaksi, oodaksi	ma näitaksin, ootaksin
waadaksi	waataksin
ma tõmmaksi, ma hakaksi	tõmbaksin, hakkaksin
	samuti : ma süütaksin, lõi-
	kaksin, ketraksin

nad näitwad, ootwad
 waatwad
 süütwad, aitwad
 hakwad, leikwad
 näitke, ootke, waatke
 süütke, aitke, tõmbke
 hakkage¹⁾

nad näitawad, ootawad
 waatawad
 süütawad, aitawad
 hakkawad, lõikawad
 näidake, oodake, waadake
 süüdake, aidake, tõmmake,
 hakake.

Järelikult need 9 werbi on Saaremaa keeles hoopis teisest liigist kui kirjakeeles, nimelt sellest liigist, millest on werbid „saadan, pakun, sammun“ jne., mille olewik on nõrgas paines ja teises wältes. Kirjakeeles aga on nende 9 werbi olewik tugewas paines ja kolmandas wältes: näitan, lõikan, tõmban, ketran jne. See toob kaasa erinewuse muiski werbiwormides:

c) Minewik :

ma näitsi, ootsi, waatsi	näitasin, ootasin, waatasin
süütsi, aitsi	süütasin, aitasin
leiksi, tõmpsi.	lõikasin, tõmbasin

d) Infinitiiv :

(ma tahan)	(ma tahan)
näita, oota, waata,	näidata, oodata, waadata
süüta, aita	süüdata, aidata
(ma pean)	(ma pean)
näitma, ootma, waatma	näitama, ootama, waatama
süütma, aitma ²⁾	süütama, aitama
leikma, tõmb(a)ma	lõikama, tõmbama

e) Tehtawik :

näidetakse, oodetakse	näidatakse, oodatakse
waadetakse, süüdetakse	waadatakse, süüdatakse

1) Saaremaal esineb wormi „hakkage“ kõrwal küll ka kirja-keelne worm „hakake“, kuid ses raamatus põhimõtteliselt anname Saaremaa keele all just kirjakeelest lahkuminewad wormid, et nende kui kirjakeele wigade eest hoiatada.

2) Luuletuste keeles võib tarwitada ka worme „näitma, aitma, ootma, süütma, waatma, — näitwad, aitwad, ootwad, süütwad, waatwad, — näitke, aitke, ootke, süütke, waatke — näitnud, aitnud, ootnud, süütnud, waatnud“.

aidetakse, wissetakse
leigetakse, haketakse
tõmmetakse (ehk
tõmtakse)

Samuti : näidetud, oodeti
waadetaw, ei haketa jne.
ärkage, ärge salgage
ärkan(u)d, salgan(u)d

aidatakse, wisatakse
lõigatakse, hakatakse
tõmmatakse

näidatud, oodatud
waadataw, ei hakata jne.
ärgake, ärge salake
ärgan(u)d, salan(u)d.

Kirjakeeles käiwad need wormid ta-infini-
tiwi järele :

(ärkan) ärgata — ärgake (ärgakem, ärgaku),
ärganud

(salgan) salata — salake, salanud

Samuti :

(kaeban) kaewata — kaewake, kaewanud¹⁾

(kõlban) kõlwata — kõlwake, kõlwanud

(tõmban) tõmmata — tõmmake, tõmmanud

(rändan) rännata — rännake, rännanud

(lendan) lennata — lennake, lennanud²⁾

(kordan) korrata — korrake, korranud

(põlgan) põlata — põlake, põlanud

(wihkan) wihata — wihake, wihanud

(puhkan) puhata — puhake, puhanud

(palkan) palgata — palgake, palganud

pilgata — pilgake, pilganud

(lonkan) longata — longake, longanud

(märkan) märgata — märgata, märganud

tärgata — tärgake, tärganud

torgata — torgake, torganud

1) Ärgu kardetagu, et sõnad „kaebama“ ja „kaewama“ see-
läbi ühesuguseks lähewad. Üheski wormis ei ole need sõnad täitsa
ühesugused :

kaewama: kaewan kaewasin kaewada kaewanud (III wälde)
[kaewetakse]

kaebama: kaeban kaebasin kaewata kaewanud (II wälde)
[kaewatakse.]

2) Luuletustes wõib olla ka „lennan, lendsin, lendis, lenda,
lendma, lentakse“ (nagu Saaremaal).

põrgata — põrgake, põrganud
 (tõukan) tõugata — tõugake, tõuganud
 (wiskan) wisata — wisake, wisanud
 (oskan) osata — osake, osanud
 raisata — raisake, raisanud
 paisata — paisake, paisanud
 hõisata — hõisake, hõisanud
 tuisata — tuisaku, tuisanud
 (purskan) pursata — pursaku, pursanud
 (hakkan) hakata — hakake, hakanud
 (hüppan) hüpata — hüpake, hüpanud
 lipata — lipake, lipanud
 näpata — näpake, näpanud
 (rüüpan) rüübata — rüübake, rüübanud
 (pumpan) pumbata — pumbake, pumbanud
 (ketran) kedrata — kedrake, kedranud
 (waatan) waadata — waadake, waadanud
 oodata — oodake, oodanud
 tüüdata — tüüdake, tüüdanud
 wäldata — wäldaku, wäldanud
 wändata — wändake, wändanud j. n. e.

Sõnu „keelan, neelan, käänan, wäänan, keeran, pöoran, külwan“ wõib muuta kaht moodi :

- 1) keelan (II wälde), keelda, keelma, keelnud, keeldud,
 [keelsin, keelis]
- 2) keelan (III wälde), keelata, keelama, keelanud, keelatud,
 [keelasin, keelas.

Soowitame esimest (nagu on Saaremaal). Niisugusel korral on sõnadest „käänan, wäänan“ kas „käändnud“, wäändnud wõi „käänud, wäänud“.

p) kahtleda, kaupleda	kahelda, kaubelda
wõitleda	wõidelda
kahtlege, kauplege	kahelge, kaubelge
wõitlege	wõidelge
kahtlenud, kauplenud	kahelnud, kaubelnud
wõitlenud	wõidelnud.

Samuti kõik seesugused, olewikus len-lõpu-
lised sõnad :

(õmblen) õmmelda — õmmelge, õmmelnud
(riidlen) riielda — riielge, rielnud,

waielda — waielge, waielnud
suudelda — suudelge, suudelnud
wõrrelda — wõrrelge, wõrrelnud
lennelda — lennelge, lennelnud

(karglen) karelda — karelge, karelnud

(liuglen) liuelda — liuelge, liuelnud

(looklen) loogelda — loogelge, loogelnud
põigelda — põigelge, põigelnud

(wehklen) wehelda — wehelge, wehelnud

(kisklen) kiselda¹⁾ — kiselge, kiselnud
laisklen — laiselda, laiselnud

(keerlen) keerelda — keerelda, keerelnud

(waatlen) waadelda — waadelge, waadelnud
heidelda — heidelge, heidelnud

nuhelda — nuhelge, nuhelnud

(waewlen) waewelda — waewelge, waewlenud jne.

Ka sõnast „kõnelen“ olgu „kõnelda, kõnelge, kõnelnud, kõneldakse“ (mitte : kõneleda, kõnelege, kõnelenud, kõneletakse). Samuti ka : tõrelen — tõrelda, purelen — purelda, logelen — logelda jne.

Üldse seda liiki sõnades kui a) ärkan, hüppan, tõmban, rändan, waatan jne. ja b) kahtlen, kauplen, wehklen, jne. on tugewa- ja nõrgapainelised wormid järgmiselt jaotatud :

Tugewapainelised wormid (III wälde) :

olewik : käskkõne tingkõne : minewik : ma- infinitiiv : w- partitsiip :
ainsuses :

ärkan ärka ärkaksin ärkasin ärkama ärkaw
kahtlen kahtle kahtleksin kahtlesin kahtlema kahtlew.

1) Mõnest sõnast, mis muidu liig moonduks, wõiks tarwitada ka painumata worme : kiskleda, kisklenud.

Nõrgapainelised (II wõi I wälde)

da(ta)-infinitiiv :	nud-partitsiip :	mitm. käskkõne :	tehtawik :
ärgata	ärغانud	ärgake	ärgatakse
ärgates		ärgaku	ärgatud, ärgati jne.
kahelda	kahelnud	kahelge	kaheldakse
kaheldes		kahelgu	kaheldud
			kaheldi
			kaheldama

Selle liigi tundemärk on, et 1) olewik on tugewas paines ja kolmandas wältes : ärkan, hüppan, waatan — kahtlen, wõitlen, ja 2) da(ta)-infinitiiv on nõrgas paines (II-ses wõi I-ses wältes) : ärgata, hüpata, waadata — kahelda, wõidelda. Seepärast tüwelõpp a (teises silbis) ei lange kunagi wälja ega tehtawikus muutu e-ks.

Sellele wastupidine werbiliik on see, mis selle werbi-päätüki esimeses punktis käsitletud : saadan, kuulen, sunnin, pakun jne. Säl on nõrgapainelised wormid (II wõi I wälde) :

olewik :	ains. käskkõne :	tingkõne :	tehtawi k :
a : saadan	saada	saadaksin	saadetakse saadeti saadetud
			saadetaw saadetama
e : kuulen	kuule	kuuleksin	kuuldakse kuuldi kuuldud jne.
i : sunnin	sunni	sunniksin	sunnitakse sunniti sunnitud jne.
u : pakun	paku	pakuksin	pakutakse pakuti pakutud jne.

a-tüwedes muutub tehtawikus a e-ks : saadetud, kaewan — kaewetakse ; wõi langeb wälja : laulan — lauldud ; e-tüwedes langeb tehtawikus e, kus wõimalik, wälja : kuulan — kuuldakse.

tugewapainelised (III wälde) :

a : saata	saatnud	saatke	saatsin	saatma	saatew
	saates		saatis		[saatwa]
e : kuulda	kuulnud	kuulge	kuulsin	kuulma	kuulew
	kuuldes		kuulis		[kuulwa]
i : sundida	sundinud	sundige	sundisin	sundima	sundiw
	sundides				

u: pakkuda pakkunud pakkuge pakkusin pakkuma pakkuw pakkudes.

Tüwe lõppwokaal -a- ja -e- langeb kus wõimalik wälja; u ja i ei lange wälja.

Järelikult on kummaski liigis (saadan-liigis ja ärkan-liigis) ainult järgmistes wormides pained ühesugused: mõlemail on tugewas paines minewik (saatsin, ärkasin), ma-infinitiiw (saatma, ärkama), tegewiku w-partitsiip (saatew, ärkaw); mõlemail nõrgas paines on tehtawik (saadetud, ärgatud jne.) Muud wormid on wastupidistes painetes.

On sõnu, mida wõib mõlemi liikide järele muuta. Need on: keelan, neelan, käanan, wäänan, keeran, pööran, külwan:

a) keelan keelda keelnud keeldud keelsin keelew keelma

II w. III w. keelis [keelwa]

b) keelan keelata keelanud keelatud keelasin keelaw keelama

III w. II w. keelas [keelawa]

Soowitame esimest (a), nagu on ka Saaremaal. Samuti mitte: pääseb (III w.) pääsenud pääsetakse, pääsesin pääses pääsema haiseb (III w.) haisenuid haisetakse haisesid haises haisema weereb (III w.) weereda weerenud weeretakse weeresin weeres weerema waid (nagu on Saaremaal):

pääseb (II w.) pääsnud päästakse pääsin pääsis pääsma haiseb (II w.) haisnud haistakse haisen haisis haisma weereb (II w.) weereda weernud weerdakse weersin weeris weerma.

Ainult infinitiiw wõib olla „pääseda, haiseda“ (luuletustes wõib tarwitada selle asemel ka „päästa, haista“)

Sõnadest „kaitsen, maitsen, suitsen“ wõib infinitiiw olla „kaitsta, maitsta, suitsta“ wõi ka „kaitseda, maitseada, suitseda“, aga parem ainult „kaitsnud, maitstud, suitsnud, — kaitstud, maitstud, suitstud, — kaitsin maitsin, suitsin, kaitsis, maitsis, suitsis“ (nagu Saaremaal).

Arwsõnad.

kuus, kuie

kuus, kuue

üksteis(e)nd, kaksteis(e)nd

üksteistkümmend, kaks-

kolmteis(e)nd jne.

esimine

kuies, kah eksmas

ühesteismes kahesteis-
mes¹⁾ jne.

Wiimast Saaremaa wormi
wõiks wahest lubada luule-
keeles.

kolmandamal, neljandamal
wiidendamal, kuiendamal jne.
kümnel korral

teistkümmand,

kolmteistkümmand jne.

ehk lühendatult: üksteist,
kaksteist jne.

esimene

kuues, kaheksas

üksteistkümnes, kaksteist-
kümnes jne.

kolmandal, neljandal

wiendal, kuuendal jne.

kümnel korral.

Samuti: sajas, genet.

sajanda, tuhandes, genet.

tuhandenda (mitte: tuhan-

da), seega: tuhandendal

korral (mitte: tuhandal kor-

ral). Samuti ka: üks tuhan-

dendik (mitte: tuhandik).

Asesõnad.

ma, moo, mool, moole

moolt jne.

sa, soo, sool, soole,

soolt jne.

ta, taal, taale, taalt jne.

täma, täda (tada), tämal jne.

me (meie), genet. meite,

meitel, meitele jne.

te (teie), genet. teite, teitel,

teitele jne.

nämad

ma, mu, mul, mulle, mult

sa, su, sul, sulle, sult

ta, tal, talle, talt

tema, teda, temal jne.

me, genet. meie, meil,

meile jne.

te, gen. teie, teil, teile jne.

nemad

1) Sellest ütlus: ta on veel teismete sees (s. o. 11—19. aastane), sõna, mida wõiks hakata ka kirjakeeles tarwitama Wõrdle ka inglís: she is yet in her teens.

Pikemaid worme „mina, minu, sina, sinu, tema, nemad“ tarwitatakse Saaremaal wähe, kirjakeeles tuleb neid tarwitada siis, kui neil on mõtterõhk, (näit. : „mina arwan nii“ ; — „Kes see on?“ — Sina (mitte „sa“); muidu tarwitatagu kirjakeeleski lühemaid worme : „ma, mu sa, su, ta, tal, nad jne“.

Nominatiivid „ma, sa, me, te“ jäägu wõimalikult hoopis wälja : [ma] olin, siis [me] läksime jne.

eese, eesel, eesele	fenese, enesel, enesele
nee	lehk : enda, endal, endale
	need

Wormi „nee“ wõiks wahest tarbekorral tarwitada luuletuskeeles.

kes, kesse	kes, kelle
mis, misse	mis, mille
üks tuli	keegi tuli
mette kedagid	ei keegi
mette midagid	ei midagi
mette üks	ei keegi
kumps	kumb [gen. kumma]
mette kummagil, kummagilt	ei kummalegi, ei kummaltki.

Sõna kumb muutub ja selle lõppudele liidetakse -gi [ki] otsa : ei kummastki, ei kumbagi jne.
seesugune

sihuke, söuke, seuke, seike, sedine	
nihuke, nõhuke, neuke, neike	niisugune

genet: sihukse, sökse, seikse	niisuguse
-------------------------------	-----------

nihukse, nõhukse, neikse	
--------------------------	--

seesamma, seesammu	[see]sama.
--------------------	------------

kõigi sellega	Parem ilma „see-“ta
---------------	---------------------

kõige nendega	kõige sellega
---------------	---------------

	kõigi nendega.
--	----------------

Sõnast „kõik“ on kirjakeeles e-ga ainsus, i-ga mitmus.

Tuletus (deriwatsioon).

saabija, sööbija	saaja, sööja
joobija, toobija, käibija jne.	jooja, tooja, käija
andija, tahtija, saatija jne.	andja, tahtja jne.
toide	toit
see supp on wäga toidetaw	. . toitew (genet. toitwa)
tuuling	tuulik, tuuleweski (tuulweski*)
lollidus	lollus
* kolne, wilne	kollane, willane
koltсед, wiltsed	kollased, willased.

Worme „kolne, wilne“ wõiks wahest luuletuskeeles lubada tarwitada rütmi nõudel.

sojutama	soojendama
ilm muudab	ilm muutub.

Intransitiiv-refleksiivi tuletus on häwinud, selle asemel transitiiwne worm intransitiivses tähenduses. See pärast samuti : see laud m u r r a b kergesti katki, see riie m ä ä r i b kergesti (kirjakeeles : .. murdub .. määrdub.) Seda liiki sõnade üle waata pikemalt Joh. Aawiku broshüür : „uma-lõpulised refleksiivid“.

Kirjakeelega ühiste tuletuswigade üle w. Joh. Aawiku raamatust „Õigekeelsuse juht“ [mis a. 1923 peab olema ilmunud] ja osalt ka ses raamatus päätükki „Sõnad“.

Lauseõpilisi (süntaktilisi) nähtusi.

kedagid ei tea seda	keegi ei tea seda
üks tuli	keegi tuli
kedagid seda äi arwa mette	keegi seda ei arwa
muud siin äi aita kui. . jne.	muu siin ei aita kui. .

Samuti mitte : Muud midagi selle wastu ei aita kui. . , , waid : miski muu selle wastu ei aita kui. . Sest kus on objektiga verb, peab subjektina olema „keegi, miski, muu“ (mitte : kedagi, midagi, muud)

inimesed, mis sõnna
läksid

inimesed, kes sinna läksid

Elawate olewuste (inimeste, loomade) kohta on „kes“,
asjade ja mõistete kohta „mis“.

tap tea kedagi
moo eest see nenda param

ta ei tea midagi
mu (minu) meelest, ehk:
minu arwates, ehk: mulle
näib see nõnda parem

ta on poe juures
ta läks talli juure

ta on poes
ta läks talli.

Siin teeb küll saarlane wahet: ta läks poodi —
juhuslikult, lühikeseks ajaks (ostja), ta läks poe juure —
kauemaks ajaks, pikemaks ajatalituseks (kaupmees ise).

Pääle selle on saarlaste (eriti linlaste) keeles ka
mannermaa ja kirjakeelega ühiseid wigu:

saab tehtud, saab teada
antud

tehakse, antakse teada

sai käidud, ahi sai köetud
ta sai selle eest maksetud
(germanism)

käidi, ahi köeti
talle makseti selle eest

ma ei saa seda aru

ma ei saa sellest aru.

Ülearused sõnad.

Üks niisugune sõna on
„mette“ (mitte):

Maas ole sõnna läind mette
see pole õige mette
seda map tea mette
äi pole mette
(siin koguni kolmekordne
eitus).

Ma ei olnud sinna läinud
see pole (ei ole) õige
seda ma ei tea
ei ole

Kuid teiselt poolt:

tea mette
s. o. „ei“ jäetakse ära.
pääl, sees, juures jne.:

ei tea

turu pääl, turu pääle, tuli
turu päält

see karp on riuli pääl
wõttis selle riuli päält
ta rääkis mitme keele pääl

wõõra keele pääl

mängis wiuli pääl
ameti pääl
see põhjened selle pääl
leht telliti kahe kuu pääle
taal on selle pääle õigus
ta on selle töö pääle osaw

see oli lehe sees
kalad olid korwi sees
pandi katla sisse
pale higi sees
ma kahtlen selle juures
ta aitas mind selle töö juures
see haiseb tõrwa järele
ära (ää):

ta suri ära
ta põgenes säält ära
ta oli selle ära unustanud
ta hobu warastati ära
ta on juba ära uinund

see oleks selle ära
purustand.

turul, turule, turult

see karp on riulil
wõttis riulilt
. . . mitmel keelel (ehk :
mitme keeli)

wõõral keelel (wõõra keeli)

wiulil
ametis
see põhjened selles
. . . telliti kaheks kuuks
tal on selleks õigus
ta on selleks tööks (ehk
sellele tööle) osaw

see oli lehes
kalad olid korwis
. . katlasse
palge higis
ma kahtlen selles
ta aitas mind selles töös
see haiseb (lõhnab) tõrwast

ta suri
ta põgenes säält
ta oli selle unustanud
ta hobune warastati
ta on juba (magama)
uinunud
see oleks selle purustanud.

Samuti tuleks wälja jätta sõnad „edasi, juure, eemale“ järgmistes ühendustes: ta jatkas oma kõnet (edasi); ta lisas sellele weel mõned sõnad (juure); see peletas talt kõik mured (eemale); kui ta oli piibu (põlema) süüdanud; ta sirutas käe (wälja).

Objekt (sihitus) on Saaremaa keeles wördlemisi haruldaselt hää, parem kui mõnes kohas mannermaal (näit. Lõuna-Eestis). Saaremaal ei tehta niisuguseid Lõuna-Eesti wigu (mida kahjuks mõned kirjakeeles ka teewad) kui: „wõib lamp põlema panna — see hobune peab ära ostma¹⁾, wõi: seda hobust peab ära ostma“, waid siin on õigesti: „wõib lambi põlema panna“ — „selle hobuse peab ära ostma“. Üldse on Saaremaa rahwakeeles vähem kalduwust partitiwismi, isegi asesõnades, sest siin öeldakse weel: ma olen selle unustand, — me nägime ta säääl. — Ainult linlaste ja haritlaste keeles hakkab partitiwism (ülemäärane partitiwi tarwitamine) maad wõtma samul põhjusil kui mannermaal. Siiski mõnede linlaste ja eriti laste keeles esineb järgmine akkusatiwism: Wõta sa selle õuna omale; õige: wõta see õun enesele.

See wiga esineb ka mõnes muus Eesti linnas.

Linlaste keeles (saksa keele mõjul) tarwitatakse küsilauseis sõna „kas“ wäga wähe, selle asemel sagedamini ümberkäändud sõnade korda: oled sa säääl (= kas säääl oled?) Kadaklaste keeles: On tal mette peigmees? (= kas tal pole peigmees).

Sõnad.

Nimisõnad.

a) Foneetiliselt erilised sõnakujud:

Neist on suurem hulk loeteldud häälikuliste ja käändeliste erinewuste all, nagu „kiha“ (= kirjakeeles „keha“), päiges (= päike), pähes (= pähkel), korsnas (= kors-ten), kaapsud (= kapsad), aawid (= haugid), rage (= rahe), rugid (= rukkid), üiges (= iwa) tuuling (= tuulik), toide (= toit); ige (= ike)

Siin lisatagu weel mõningad, mille kujuline wahe suurem:

1) Lauses „ta wõttis see omale“ on „see“ wanaaegsem genetiiv-akkusasiwi kuju, mida Saaremaal juhuslikult weel tarwitatakse.

tuhlid [nominat. tuhliis]	kartulid
oete, oeti	woodi
lauss [-i]	lõks [-u]
kiige	kiik
rihala, rihalne, (gen. rihaltse), rihatsu	rehealune
„rihalat“ wõiks ka kirjakeeles tarvitada.	
ehmed, ehted	ebemed, uded
kerk	kirik
pühabe, esmasse, teisse	pühapäew, esmapäew, teisi-
kessiku, neljasse, laupa	päew, kesknädal (ehk kol-
(laupõ)	mapäew) neljapäew, lau-
	päew

„tuli“ asemel sageli

„tuluke“

päästlane, siplane
jänene, orane
kibuskid

pääsuke, sipelgas
jänes, oraw
kibuwitsad.

b) Isesugune wõi eriline tähendus :

isane, emane

meesterahwas, naisterahwas¹⁾

emm (laste keeles)
talitaja

eit
wallawanem.

Õigupoolest oleks „talitaja“ kirjakeeleski soovitataw. Teda ongi sääl paiguti tarwitatud.

~~lauarahwas~~

~~armulauul käijad~~

surm tuuakse seda uulitsat
mööda

surnu tuuakse jne.

surnukirst

puusärk (õigusepoolest ka
halb sõna)

linnabe (linnapää)

wana loss, kindlus
(Kuresaares)

linnabe tokid

lossi tornid

1) Mõned ei soowita üldse mitte sõnu „meesterahwas“ ja „naisterahwas“, waid nende asemel lihtsalt „mees, naine“.

maalinn	linnus
elu	elumaja, maja
läks elu pääle	läks pööningule (talumajas)
puumaa, puumakoht } puud-maad }	talukoht, talu
nõumbud ¹⁾	sarikad
koda	esikoda, wöörus.

Pääle selle tähendab „koda“ Kuresaares weel endisi mõisniku-perekondade maju, mis enamasti suured kiwiehitused, näit. Paadla koda (Kubermangu uul.), Aeska koda (Lossi uul.), Tumala koda (Pikk uul.) Wiimases elas omal ajal Saaremaa kirjanik Luce.

koltri rahwas, koltri inimesed	üürnikud
koltriraha	üüriraha, üür
sulunuhklus	nohu
sauna laudu	saunalawa
iste	tool
leiwa lõime	leiwa küna
maged	linnaksed (genet. linnaste)
teerohi, teewesi	tee.

Mannermaal sõnu -rohi ja -wesi ei lisata ja tee pulbri ja keedetud wedeliku wahel wahet ei tehta.

süld (= sild)	1) maantee; 2) sadama- tamm, sadam
tuli süllast (sillast)	tuli sadamast
massin	aurik, ka raudteerong
suure jooniga	suure hooga
jooni wõtma	hoogu wõtma
jooni pääle saama	{ hoogu (hoosse) sattuma { järje pääle (järjele) saama.

1) See sõna on ka selle poolest huwitaw, et temas alalhoidund endine genetiivi lõpp (n) m kujul (järgnewa b mõjul). Samasuguse näituse n-i muutmisest b ees m-iks pakub sõna „õumbu“ (õunapuu), mis ühtlasi on näitus nominatiivsest liitumisest.

Teissugused juursõnad :

rend [genet. renni]	laud (Saksa k. Tisch) Saaremaa keeles „laud“ ainult Saksa „Brett“
koost [genet. koosta]	lusikas
raand [-a]	ämber, pang
kartsas [genet. kartsa]	redel
klinker	telliskiwi.
Saaremaal tehakse wahet : „telliskiwi“ on katusekiwi, „klinker“ aga on seinte ja ahjude ehitamiseks ; „klinkri“ wõiks ses tähenduses ka kirjakeeles tarwitusele wõtta.	
rubid	rõuged
kõhu	kõõm (pääs)
luupeks [-i]	kederluu
koon [-u]	lõug.
Ka „lõug“ on Saaremaal, kuid tähendab seda palge alumist külgosa, mis algab kõrwa juurest, kuna „koon“ on Saaremaal ainult see kitsamaks minew näo osa, mis on allpool suud ; kirjakeeles seda wahet ei tehta.	
kõmbid	kargud
kali	kaigas
tüss [-i]	kodukoetud täiswillane riie
kalukas	kalew
pätakad [nom. pätakas]	kotad
pätid	riidekingad, toakingad, tuhlid
töömis	pärm
nott [-i]	paks jahusoost
makk [-i]	mauk [-gi]
pütingad	suitsetatud kalad
abajas	wäike siselaht
laid [laiu]	wäike saar
rahu	wäike saareke (wähem kui laid)
pank	kõrge kaljune merekallas (näit. Mustjalas)

vaart
läks suure waardiga
see andis taale seukse paaru

senw
pull
ups
upsatpõrsas
nonn
kiitsakas
kukulind
musträästas
nahklapp
siilipopp
lest
lesta lööma

luss
leiges [leike]
ansperid
roes, roos

käägatsed (käokaatsad)
neitsitina
wilwallikad

Pääle nende weel muidki taimede ja lindude nimesid, nagu neid mannermaalgi igas maakonnas isesuguseid. wisse (lehma kutsumise sõna), kossu (hobuse kutsumise sõna), nõogu (sea kutsumise sõna)

jäda (jää)
sassed,
rüga
rüga läks silma
läkk (genet. läku)
silmad kissis

sõidu hoog, kiirus
. . suure hooga, kiiruga
. . . . seesuguse hoobi,
keretäie
(õigusepoolest auru, sauna)
sõnn *pull*
kult
kultpõrsas
wares
harakas
kägu (genet. käo)
kuldnohk
nahkhiir
siil
kammeljas
lutsu wiskama (laperguse
kiwiga)

lutikas
kaalikas
sõstrad
lill; kirjakeeles tähendab
„roos“ ainult teatawat lille
nurmenukud
pääsusilm
maikelluke.

taimepeenar (aias)
põhk
puru
puru läks silma
sopp (sopa), pori
silmad pilukil.

Nimetada wõib weel : ports (hulk, suur hulk), patakas (suur hulk mingid asju), pullis poiss (rammus, lihaw poiss), silmad on kissis (= pilukil,) rollis — kobara wiisi täis : põõsas on marjust rollis ; topal-möllal, topal-mähal — määrdunud, higine, korratu (kange töö tõttu). Linlaste keeles : patisaks (= supeluswõõras) ; susla — halb kohwi, sellest pilklikult ka Kuresaare kitsarööpalise raudtee lokomotiiv ja rong ; „sõida Abruka“ ekk „sõida wopski“ — mine kus tont.

O m a d u s s õ n a d.

Kõps wanamees
wiha
wahed¹⁾ noad
halb

kõbus wanamees
mõru, kibe
terawad noad
odaw

„halwa“ tähendamiseks on Saaremaal „sant“
näljane ihne, kitsi
ta on alles erk . . alles walwas, mitte
unine
ergud põsed punased põsed.

Seda sõna wõiks hakata ka kirjakeeles tarwitama kuna sääl sennise tähenduse jaoks wõetagu „närw“
ta wõttis puhas omale wõttis kõik omale
tuhlid on head kartulid on küpseks keend
moekas mõnus ; kena, meeldiw
hellik [-u] hell, õrn, kergesti
katkiminew
see on warjukoht ses kohas on tuule warju
sääm käsi parem käsi
wassak [-u] pahem (käsi, pool).

„Wassaku“ wõiks ka kirjakeeles tarwitusele wõtta, vähemalt tähenduses „pahema käega isik“ (ЛѢВША)

1) Kirjakeeles luuletustes lubataw ka sõna „wahe“ (= teraw), selle genetiiv on siis „waheda“.

kiiwa (muutumatu omadusõna)	wiltu
läks kiiwa	läks wiltu
kihwta (kifta)	wiltu, diagonaalis
keere (II w., gen. ka II w.)	mitte-sirge, kõweraks wäändud
imal [-a]	mage

„imal“ kõlbaks ka kirjakeelele

wiss [-i]	tugew, kõwa, kindel
tiidus [genet. tiidsa]	kiire, rutuline
mull on tiidus (aeg)	. . . rutt, kiire
tuli suure tiidsaga (tiidsega)	. . . kiiruga, rutuga

Sõna „tiidus“ on juba kirjakeeleski tarwitatud (Mändmets, Wilde), samuti kui järgmisi Saaremaa omadussõnu: jõhker (hoolimatu, jäme, toores), lahwe wesi, lahwe tuli (lausa, awar), leebe (mahe, pehme, näit. tuul, walu).

Linlaste, eriti kadaklaste keeles esineb, nagu mujalgi Eestis, kõiksugu Saksa keelest tulnud ja kirjakeeles lubamata sõnu, nagu näit. järgmisi: eslik (inetu), nibunett (kena), plass (kahwatu), ontlik (korralik), rihti uur (õige uur) jne.

Werbid (tegusõnad).

walitsema (tähenduses:	walima
wälja walitsema, Saksa wählen)	

„walitsema“ ka kirjakeeles, aga ainult tähenduses: millegi wõi kellegi üle walitsema (Saksa herrschen, regieren, verwalten)

ehitama (ehtesse panema)	ehtima [ehib]
„ehitama“ Saaremaal ka tähenduses „end walmis säädma, walmistama“: ta ehitas ennast kirikusse minema	„ehitama“ ka kirjakeeles, aga ainult tähenduses: midagi üles ehitama, tegema (näit. maja)

talitsema	talitama (loomi); taltsutama (ennast)
äherdama	ähwardama
ta õppis (õppes) mind seda tegema	. . . õpetas.
Kirjakeeles: „õppima ise“, aga „õpetama teist“; „muutma, murdma, määrima“ üle waata „Tuletus“ lk. 49.	
Olen wäsind, ma pean natuke hingama	. . . puhkama.
Kirjakeeles „hingama“ tähendab ainult kopsu tegewust.	
See ei aita enam	see ei kõlba enam
ei tea, kas see weel aitaja on	. . . kõlbaw on
ta käskis warsi tagasi tulla	ta ütles (end) warsi tagasi tulewat, ehk: ta lubas warsi tagasi tulla
hobu läks kargama	. . . lõhkuma
see poiss on selle aastaga juba kahed saapad ära kiskund	. . . ära kannud, ära kulutanud
see riie annab kiskuda	. . . annab kanda, kulutada, on wastupidaw, kestew

mitte kinnitama = kergesti katki minema, wiga saama, õrn olema, mitte kestma: ta terwis ei kinnita (kirjakeeles: kannata, kesta) seda teha; see riie ei kinnita (ei kesta) kanda; kippuma = liikuma, wankuma (Prantsuse: bouger): see laud kipub; see kärbes pole weel surnud, ta kipub weel.

Kirjakeeles tarwitatakse sõnu „kippuma“ enam tähenduses „tungima, tükkima, püüdma“, näit. „elu kallale kippuma“¹⁾; kiputama — liigutama, puudutama: lauda, jalga kiputama; seda ei tohi kiputa(da), see kukub kohe ümber; winnima — loopima (wäikesi, kergeid asju, kiwe)

1) See on kahju, et kirjakeeles seetõttu sõnu „kippuma“ ja „kiputama“ ei saaks hästi hakata tarwitama neis nii tarwillis ja mõnusais Saaremaa tähendustes.

paljalt see	ainult see
ta wõtis puhas enesele	. . . kõik enesele
põuti (püoti)	pikuti
eetsi, taatsi	edasi (edesi), tagasi
eetsipidi, taatsipidi	edaspidi (edespidi), tagasi- pidi, tagurpidi
ületsipidi, alatsipidi	ülespidi, alaspidi
kauda minnes, teed kauda	mööda minnes, teed mööda
sihes, sehes	sees
tule sihetsipoole	tule, (astu) sisse
lähen koose (J), kodusse	lähen koju ¹⁾
kojasse	kotta
läks edetuba, edekoda	läks esituppa, esikotta
läks tahatuba	. . . tagatuppa.
	Ei oleks soovitataw „ette- tuppa, ettekotta, tahatuppa“
kõigis poolis	kõigil pool, igal pool
sii peab uie platsi ostma	siin peab uue asemele ostma
kus (kohe) sa lähed?	kuhu sa lähed?
sõnna	sinna
siit sandak (ehk: sandik)	siit saadik (saati)
ma istusin ta kõrwas	. . . ta kõrwal
istu moo kõrwa	istu mu kõrwale
moole tuldi järke	mulle tuldi järele
järke tegema	järele tegema
selle järke	selle järele (ka: järgi)
üks on weel järges	. . . järel
wõttis selle seltsi	wõttis selle kaasa
suits tõusis kohe taewast	. . tõusis taewa poole, wastu taewast

„kohe saart“ (= saare poole) ka uuenduslikus kirja-
keeles tarwitatud, eriti luuletustes.

1) Lõuna-Eestis (ka Tartumaal, Tartus) kõneldakse „läks kodu“. See on igatahes weaks mõistetaw. Ka on tarbetu ütelda „ta on kodus“, waid adwerbi tähenduses parem „ta on kodu“. Aga: „ta on omas uues kodus“, „ta läks oma uude kodusse“.

paat tüüriti kohe seda saart
 lõi käega kohe
 oort
 paraaegu, paergu, paer- }
 gus, paers }
 mette millaski, mette
 ilmaski
 see on pilkus walmis

sellest on küll
 sedawiiti
 ta luges hukka
 suu läks hukka

kangest kena
 see on tükkis sant

tui uus, wila uus
 tui muidu
 tuitu wõimatu
 see pole pooleskid (ka :
 poolist) tõsi

pole üht
 äi üht
 see oli umbest kahe nädali
 eest

umbest nii pailu
 moo eest on nenda param

tule ette ruttu
 see pole ette midagid
 (ehk : ühtid)
 jääme ette kodusse

. . . selle saare poole
 heitis (lõi) käega
 kohe, jalamaid, warsi

praegu
 ei ialgi, ei kunagi

see on silmapilk (kohe)
 walmis

sellest on küllalt
 seda wiisi
 luges walesti, wõõriti
 ta ütles kogemata walesti,
 wõõriti (Saksa : versprach
 sich)

wäga kena (ilus)
 see on üsna (täiesti, täitsa
 sootu) halb

tuli uus
 jumala muidu
 täitsa wõimatu
 see pole sugugi tõsi

pole midagi, pole sugugi
 ei midagi
 see oli just kahe nädala
 eest

just nii palju¹⁾
 minu meelest (minu arwa-
 tes on nõnda parem)

tule õige ruttu
 see pole õige midagi, (see
 pole õigusepoolest) midagi
 jääme õige koju

1) Kirjakeelne „umbes“ tähendab ligikaudu, umbkaudu, pea-
 aegu see on umbes nii suur — ligikaudu nii suur.

pireke
et küll see tõsi on
masu ta on kodu

natuke, raasike
ehk küll. . .
ta wist (arwatawasti) on
kodu

masu see on kallim

see on wist kallim

„masu“ on kujunenud sõnadest „ma usun“

oh langit
mine lanki

oh kahju, wõtaks pagan
mine kus tont, mine metsa.

Mõningaid Saaremaa määrussõnu (adwerbe) on hakatud uuemas kirjakeeleski tarwitama, nimelt: pigemini — ennemini, paremini; ülal — ülewal; üll — (riie) seljas: tal on uus palitu üll; sageli — sagedasti; wastalt — järjest: „lehm sõi wastalt kõik rohu ära, mis talle lapsed ette tõid“, lammu — katki puruks: „aed läks lammu; ta lõi kakeluses teise mehe näo lammu“. Ka ülemal mainitud „kohe“ on uuemas kirjakeeles tarwitatud. Samuti wõiks weel mõningaid muidki.

Kõiki Saaremaa murdesõnu, mida on õige rohkesti, see lühike sõnade nimekiri muidugi ei sisalda; see läheks selle lühikese käsiraamatu raamidest välja ja oleks erilise Saaremaa sõnastiku ülesanne¹⁾. Siin on tahetud anda ainult kõige üldisemad, iseloomulisemad, silmapaistawamad ja harilikumad Saaremaa murdesõnad. Kui neistki mõni tähtsam on kahesilma wahele jäänud, mida wabandatagu, siis püütakse see täiendada uues trükis, samuti kui kõiki muidki väljajäämisi ja puudusi, mis selles raamatus wõiwad ilmsiks tulla.

1) Mitmed neist leiduwad Joh. Aawiku „Uute sõnade sõnastikus“ ja A. Saareste raamatus „Murdesõnad Põhja-Eestist“.

Täiendusi ja lisandusi.

1. Toneetika kohta: lõõb walku (kirjakeeles: wäku); kainlus — kirjak.: kaenlas; pilluma — k.: pillama; olga, tulga — k.: olgu, tulgu jne.; ole waid — k. wait; ruusikas — k.: rusikas; kaalduma — k.: kalduma; kahessa, ühessa — k.: kaheksa, üheksa; tooris (sõnast „toober“) — k.: toobrist s asemel sh (linlaste keeles): shall — kaloshid — k.: kalossid; kirjak.: sall: tshummadan — k.: summadan; kiri — kirjak.: kirju; suhhwel — k.: sahtel; millas — k.: millal; eildine — k.: eilne, säälap-pool — k.: säälpool, k.: litem — k.: ligem, ehk: lähem; ige — k.: ike; äge — k.: äke.

Lohakas kõnelemine: mead — peab olema: midagi; seati — p. o k.: sedasi, ehk: sedawiisi.

2. Morfoologia kohta: olga, tulga kirjak.: olgu, tulgu jne.; ei tehtaje, ei ostetaje (tehtawiku kaudne kõnewiis) — kirjak.: ei tehtawat, ei ostetawat.

Weelgi wõimalikkude wäljajäämistest eest palutakse waban-dust. Need lisatakse teises trükis, kui see tarwiliseks saab.

Trükiwead.

Enne raamatu tarwitamist, eriti koolides, tingi-mata parandada!

lk. 10, kirjakeele kolonnis 16 rida ülalt, trükitud ew; peab olema ei: Samas wiimane rida t; peab olema i:

lk. 10, kirjak. kolonnis 2 rida alt:

	trükitud:	peab olema:
	saab wihma	sajab wihma
„ 16 9 rida alt (alamärkuses)		
	wahel	wahe
„ 20 17 rida ülalt	wahe	kahe
„ 20 10 „ alt	l.-tüweliste	e-tüweliste
„ 23 9 „ ülalt	omandussõna	omadussõna
„ 25 2 „ alt (kirjakeele kolonnis)		
	tublid	tublit
„ 27 8 „ ülalt	ne-lõpuline	me-lõpuline
„ 38 13 „ alt	prosa	proosa.

Muud vähemad wead märkab ja õiendab raamatu tarwitaja ise.

A-21530

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01153167 2

Walmistusel ja kawatsusel.

Wõõrsõnade sõnaraamat.
Objekti tarwitamine Eesti keeles.
Wõõrakeeliste nimede häälamine.
Õigekeelsuse juht.
Eesti kirjanduse ajalugu.
Kas maksab „Kalewipoega“ parandada?

Ilmumas :

Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted.
Keeleuuenduse äärmised wõimalused.
Õigekeelsusreeglid.
Õigekeelsusiarjutused (koolidele).
Harjutusülesanded Saaremaa keele wigade
eest hoidmiseks.

Juhime iseäralist tähelepanu wiimase kolme raamatu pääle, sest et need just koolidele oi kohasteks õppeabinõudeks emakeele õpetuse alal.